

KAPİTALİST MODERNİZM VE POST-MODERNİZM TARTIŞMASI:

D.HARVEY- J.F. LYOTARD

CAPITALIST MODERNISM vs. POST-MODERNISM: D. HARVEY-J.F. LYOTARD

Araştırma Makalesi

Mustafa Fatih SARI *

ÖZ

20. yüzyılın sonlarıyla beraber siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda çok önemli değişimler gerçekleşmiştir. Yeni döneme dair farklılıkları kuşatan bir kavram olarak “post-modernlik” öne çıkmıştır. Farklı perspektifler, bu değişimleri anlamak için farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Yeni dönemin anlamlandırılmasına dair pek çok temel görüş ayrılığına sahip olan David Harvey ve Jean-François Lyotard, söz konusu farklı yaklaşımlar için karakteristik örneklikler oluşturmaktadır. Lyotard, yeni dönemi “en gelişmiş” olarak nitelendirdiği toplumlarda bilginin durumu/statüsü üzerinden ele almaktadır. Yazar, “en gelişmiş” toplumlarda bilginin durumu/statüsünün 20. yüzyılın sonlarına doğru köklü bir biçimde değiştiğini iddia etmektedir. Ona göre oyun kurallarını gerekçeleriyle beraber ortaya koymak zorunda olan modern bilim, kendi statüsünü meşrulaştırmak adına birtakım büyük anlatılara başvurmak zorundaydı. Post-modern kuram ise büyük anlatılara duyulan güvensizlikle nitelenmektedir. Harvey ise bu köklü değişimlerin sonucunda kapitalizmin aşıldığını, post-kapitalist ya da post-endüstriyel topluma geçildiğini düşünmemektedir. Ona göre kapitalist birikimin temel kurallarıyla karşılaştırıldığında bu değişimler, yüzeysel görünümde beliren bazı değişikliklere karşılık gelmektedir. Harvey düşüncesinde postmodernliğin durumu kültürel alanda post-modernizm ve politik-ekonomik alanda bir birikim rejimi olarak esnek birikim modeli bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Post-modernlik, kapitalizm, modernizm, bilgi toplumu, Fordizm.

ABSTRACT

The late 20th century has witnessed significant changes in the political, economic, and cultural spheres. “Post-modernity” has become prominent as a concept that covers the differences of the new era. Different perspectives have developed various approaches to understanding these changes. David Harvey and Jean-François Lyotard, who have many fundamental disagreements over the meaning of the new period, have been critical examples symbolizing these different approaches. Lyotard addresses the new period through the status of knowledge in societies which he describes as the “most advanced”. The author claims that the status of knowledge in the “most

---

DOI: 10.32957/hacettepehdf.1551372

Makalenin Geliş Tarihi: 17.09.2024

Makalenin Kabul Tarihi: 01.11.2024

* Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

E-posta: mustafafatihsari@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6803-669X

Bu makale Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

advanced” societies has changed radically towards the end of the 20th century. For him, modern science, which had to put forward the rules of the game through with its reasons, had to apply to some grand narratives to legitimize its status. Post-modern theory, on the other hand, is characterized by distrust of grand narratives. Harvey, on the other hand, does not believe that capitalism has been overcome and a transition to a post-capitalist or post-industrial society has been made as a result of these radical changes. When compared to the basic rules of capitalist accumulation, for him, these changes correspond to some changes that appear in superficial appearances. The condition of postmodernity in Harvey's thought is discussed in the context of postmodernism in the cultural sphere and the context of the flexible accumulation model as an accumulation regime in the political-economic sphere.

Keywords: Post-modernity, capitalism, modernism, information society, Fordism.

EXTENDED ABSTRACT

The late 20th century has witnessed significant changes in the political, economic, and cultural spheres. “Post-modernity” has become prominent as a concept that covers the differences of the new era. Different perspectives have developed various approaches to understanding these changes. David Harvey and Jean-François Lyotard, who have many fundamental disagreements over the meaning of the new period, have been critical examples symbolizing these different approaches. Lyotard addresses the new period through the status of knowledge in societies which he describes as the “most advanced”. The author claims that the status of knowledge in the “most advanced” societies has changed radically towards the end of the 20th century. Tools and devices have been minimized, standardized, and become inexpensive. In this way, access to information and the storage of information has increased. Such a change in the status of knowledge has many consequences. Knowledge has been the main productive force. The change in the composition of the working population in the “most developed” countries (for instance, the decrease in the proportion of workers in industry and the rising proportion of workers in the service industry) is a kind of indicator for this. Nation-states will no longer fight for land, raw materials, or cheap labor as they did in the past; rather they will fight for information that has become a commodity and a productive force. For him, modern science, which had to put forward the rules of the game through with its reasons, had to apply to some grand narratives to legitimize its status. Post-modern theory, on the other hand, is characterized by distrust of grand narratives. The crisis of both the metaphysical philosophy and the institution of university affiliated with metaphysical philosophy point out the obsolescence of the metanarrative legitimation mechanism. According to Lyotard, the principle of consensus expressed by Habermas cannot be a criterion of validity. Compromise is a horizon that can never be reached. Moreover, this would in any case put pressure on the diversity of language games. However, post-modern knowledge sharpens sensitivity to differences. On the other hand, in the new era, the self/I, may not be a big deal, but is not isolated either. It is caught in a web of relationships that are more complex and volatile than ever before. It is at the intermediate stops where messages of various characteristics pass. It has a certain level of intervention power on these messages. What is mentioned here is the language games. Harvey, on the other hand, does not believe that capitalism has been overcome and a transition to a post-capitalist or post-industrial society has been made as a result of these radical changes. When compared to the basic rules of capitalist accumulation, for him, these changes correspond to some changes that appear in superficial appearances. The condition of postmodernity in Harvey's thought is discussed in the context of postmodernism in the cultural sphere and the context of the flexible accumulation model as an accumulation regime in the political-economic sphere. When Harvey examines the societies in developed capitalist countries,

he sees unequal class relations mainly arising from the exploitation of surplus value in the relations of production. Lyotard, on the other hand, thinks that social bonds are established through language and he envisions society as a weave/texture where an indefinite number of language games subject to different rules intersect. Harvey thinks that Lyotard has decentered language too much. He explains that many postmodern thinkers are too caught up in the fascination of new possibilities in terms of the construction, analysis and transmission of information and knowledge; and Lyotard builds his claims in the context of new communication technologies. Harvey sees the emergence of new information technologies as part of the fundamental change which is in progress, but does not attribute it to a "fundamental force of production". Post-modernism, according to Harvey, goes beyond the limits due to its characteristics such as its insistence on the incomprehensibility of the other, its focus on text rather than work, its deconstruction reaching to nihilism, and its preference for aesthetics rather than ethics. In this regard, any kind of politics has become impossible. It seems that post-modernist philosophers not only accept the fragmentation and cacophony of voices but also desire it to be admired. The rhetoric of postmodernism, for Harvey, avoids confronting the reality of political economy and global power conditions. In this context, the childishness of Lyotard's "radical proposal" to open data banks to everyone as a prelude to radical reform is quite instructive. Furthermore, the idea that everyone may have an equal chance of profiting from the data banks is highly optimistic. Ultimately, Harvey concludes that the meta-theory cannot be abandoned.

GİRİŞ

20. yüzyıl sonlarıyla beraber ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda önemli değişimler gerçekleştiği hususunda sosyal bilimler literatüründe genel bir mutabakat mevcuttur. Ancak aynı mutabakatın bunların köklü bir dönüşüme karşılık gelip gelmediği; kapsam ve dereceleri; farklı alanlardaki değişimlerin arasında doğrudan ya da dolaylı bağlantılar kurulup kurulamayacağı gibi hususlar hakkında sağlandığı söylenemeyecektir. Belki de hepsinden öte, bu değişimin "toplumsal gerçekliğin" ele alınış biçiminde köklü bir değişimi gerektirecek derecede olup olmadığı yönünde çok daha temel bir görüş, hatta paradigma farklılıkları ortaya çıkmıştır. Düşünürler, adeta aynı yere bakarken bambaşka şeyler görmektedirler. David Harvey ve Jean-François Lyotard arasındaki "tartışma" da 1970'li yıllarla beraber ortaya çıkan değişimi anlamlandırmada iki temel farklı yaklaşımın örnekliğini sunmak bakımından ziyadesiyle ehemmiyet arz etmektedir.

Siyasal, ekonomik ve kültürel olanı/alani belirlemede/anlamlandırmada takılan lenslerin oldukça belirleyici olduğu, yukarıda kısmen ima edilmeye çalışılmıştı. Bu lensler epistemolojik ve/veya ontolojik ya da yöntemsel tercihleri de içerebildiğinden ötürü oldukça geniş bir skalaya sahiptir. Nitekim Harvey ve Lyotard'ın takmış oldukları lenslerin arasındaki farklılık da oldukça yoğundur. Bu da haliyle çoğu zaman aynı yere bakıp bambaşka şeyler görmelerine sebep olmaktadır. Öte yandan belirtmek gerekir ki, bu çalışma temel olarak 1970'lerle beraber gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan değişimi anlamlandırmaya

odaklanmaktadır. Harvey ve Lyotard'ın görüşlerinin çalışma odağına oturtulmasının sebebi ise bu iki ismin doğrudan bir tartışma yapmamalarına rağmen ilgili metinlerinin bir "tartışma" olarak adlandırılabilmelerine sebep olan özellikleridir.

İşte "kapitalist modernizm" ve "post-modernizm" tartışmasını Harvey ve Lyotard bağlamında ele almayı amaçlayan bu makalede önce Lyotard'ın, sonrasında Harvey'in yaklaşımı irdelenecektir. Ek olarak, bahsedilen değişimin post-kapitalizm evresine tekabül edip etmediği ya da kapitalizmde siyasallığın değişip değişmediği de tartışılacaktır.

I. LYOTARD'IN YAKLAŞIMI

Lyotard'ın *Postmodern Durum*'u post-modern tutum ve olguyu ortaya koyması bağlamında alanında öncü bir eserdir.¹ Yazar bu metninde düşüncesine "en gelişmiş" olarak nitelendirdiği toplumlarda bilginin durumu/statüsünü konu edinmektedir. Post-modern dönemde bilginin statüsündeki değişime odaklanmak ise konuyu bahsedilen toplumlardaki toplumsal bağın durumuna getirmektedir. Yazar her iki başlıktaki değişim sürecini ise genel olarak *meşrulaştırma* kavramı etrafında tartışmaktadır. Okumakta olduğunuz makalenin bu başlığında Lyotard'ın bahsedilen konu başlıklarındaki yaklaşımı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda sırasıyla gelişmiş toplumlarda bilginin durumu, bilginin durumundaki değişimin sonuçları ve bu toplumlardaki toplumsal bağların durumuna değinilecektir.

A. Gelişmiş Toplumlar da Bilginin Durumu

Lyotard, "en gelişmiş" toplumlarda bilginin durumu/statüsünün 20. yüzyılın sonlarına doğru köklü bir biçimde değiştiğini iddia etmektedir. Bu konudaki görüşleri, yazarın toplumsal bağın durumuna ya da ekonomik ve siyasal alana dair görüşlerini de etkilediğinden ötürü ele alınmayı hak etmektedir.

1. Büyük Anlatılar ile Meşrulaştırma

Lyotard, modern bilimin kendi statüsünü meşrulaştırmak adına birtakım büyük anlatılara başvurduğunu söylemektedir. Bu büyük anlatılara örnek olarak Tin'in diyalektiği, anlamın hermenütüğü, usyürüten ya da çalışan öznenin özgürleşmesi ve zenginliğin yayılması verilmektedir. Yazar, modern dönemde büyük önem taşıyan iki büyük anlatıdan

---

¹ Giddens'a göre post-modernlikle şunlar kastedilmektedir: "Hiçbir şeyin tam bir kesinlikle bilinmeyeceğini keşfetmiş durumdayız, çünkü epistemolojinin önceki tüm "temelleri"nin güvenilir olmadığı ortaya çıkarılmıştır; "tarih"te teleolojiye yer yoktur ve dolayısıyla, "ilerleme"nin hiçbir versiyonu kabul edilebilir biçimde savunulamaz; ekolojik kaygıların ve belki de yeni toplumsal hareketlerin giderek artan önemiyle birlikte yeni bir toplumsal ve siyasal gündem ortaya çıkmış bulunmaktadır." Bkz. Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları* (Ersin Kuşdil, 1.bs, Ayrıntı Yayınları 1994) 47.

bahsetmektedir. Bunlardan birisi felsefi diğeri ise siyasaldır. Felsefi anlatıya göre, üniversitelerin temel işlevi, bilgileri bütünsellikleri içerisinde serimlemek ve bilgilerin ilkeleriyle birlikte temellerini ortaya çıkarmaktır. Buna göre, spekülâtif zihniyet, yaratıcı bilimsel yeteneğin gerek-şartıdır. Felsefe, dağınık haldeki bilginin birliğini bir meta-anlatı içinde sağlamaktadır. Yazara göre meşruiyetin birinci versiyonu artık bilginin statüsü dengesini yitirmiştir ve spekülâtif birliği de parçalanmış vaziyettedir. Siyasal anlatıya göre ise bilgi meşruiyetini kendi kendisinde değil; *insanlık* olarak ifade edilen pratik bir öznde bulmaktadır. Bu öznenin destanı, kendi kendini yönetmesine engel olan her şeye karşı verdiği özgürlük mücadelesidir. Bu öznenin kendisi için koyduğu yasaların adil olduğu varsayılmaktadır. Burada bilgi, özne olmayıp; öznenin hizmetindedir. Bilginin meşruiyeti ise ahlaksallığın gerçeklik olmasını sağlamaktan geçmektedir. Pratik öznenin kural-koyucu söylemlerine tanınan öncelik, onları bahsedilen özneyi bilgilendirmekten başka işlevi olmayan bilim söylemlerinden bağımsız kılmaktadır. Bu ise yazara göre aslında bir üst-söylemde dil oyunlarını birleştirme/tümleştirme imkanı olmadığını ortaya koymaktadır.²

Lyotard'a göre post-endüstriyel toplum ve post-modern kültürde bilginin meşrulaştırılması sorunu artık bu kavramlarla ortaya konulamayacaktır. Büyük anlatılar artık inanılabilirliğini kaybetmiştir. Öyle ki yazar, post-modern tutumu kabaca üst-anlatılara karşı inançsızlık olarak tarif etmektedir.³ Nitekim metafizik felsefe ve ona bağlı üniversite kurumunun içerisinde bulunduğu bunalım, üst-anlatısal meşrulaştırma düzeneğinin eskimişliğine delalet etmektedir. Lyotard'a göre bir realitenin ne olduğunu betimleyen bir söylemin doğruluğu, bu realiteyi dönüştürmeye dönük buyurucu söylemin doğru olduğunu kanıtlamaya yetmeyecektir. Örneğin, "Kapı kapalı" ve "Kapıyı açın" söylemleri farklı yeterliliklere sahip farklı özerk kural öbeğine bağlıdır. Buradan norm koyma oyununun bilimin

² Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum* (İsmet Birkan, 3.bs, BilgeSu Yayıncılık 2019) 7-8, 63-73. Bir başka ifadeyle modern bilgi, büyük anlatılarla temellendirilmektedir. Bu doğrultuda neyin doğru (felsefi) ve adil (siyasal) olduğu da büyük anlatılar tarafından belirlenmekte ve meşrulaştırılmaktadır. Bkz. Bülent Evre, 'Bir Düşünüş Biçimi Olarak Postmodernizm ve Temel Parametreleri' (2007) 07 (13) Akdeniz İİBF Dergisi 14.

³ "Post-modernistlerse, modernitenin ufkunun kapandığını, enerjisinin tükendiğini söylüyorlar (onlara göre modernite geçip gitti). Post-modernist toplum düşüncesi, moral ve toplumsal ilerleme, kişisel özgürlük ve kamu mutluluğu gibi bize 18. yüzyıl aydınlanmasının mirası olan bütün kolektif umutlarla alay eder. Post-modernistler, bu umutların iflas ettiğinin, en iyisinden boş fantazilerden ibaret olduklarının, ama daha kötüsü, tahakküm ve canavarca köleleştirmenin araçları olduklarının ortaya çıktığını söylüyorlar. Post-modernistler, modern kültürün "büyük anlatılarının", özellikle de "özgürlük kahramanı olarak insanlık anlatısının" defterini dördüklerini iddia ediyorlar. "Kaybedilen anlatıya duyulan nostaljiyi bile yirimiş olma", post-modern sofistikaşyonun damgasıdır." Bkz. Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* (Ümit Altuğ/Bülent Peker, 17.bs, İletişim Yayınları 2014) 18.

eriminin dışında olduğu sonucuna varılabilecektir. Ve daha da önemlisi, spekülasyonda varsayıldığı gibi bilim kendi kendini de meşrulaştıramayacaktır.⁴

Kumar'a göre büyük anlatılara duyulan güvensizliğin post-modern kuramın en bilinen niteliklerinden birisi oluşu, post-modernlik kuramının ana dayanağının olumlu anlamda yeni bir şeylerin önerilmesinde değil; eskinin/modernliğin geçmişinin reddedilmesinde bulunduğunu göstermektedir.⁵ Lyotard, büyük anlatıların güvenilirliklerini kaybettikleri iddiasıyla bilginin mutlak ve evrensel temellerle haklılaştırılmasını, Aydınlanma düşüncesinin ilerlemeci tarih anlayışını reddetmektedir.⁶

2. *Performativite* ile Meşrulaştırma

Lyotard, büyük anlatıların haricinde bir diğer meşrulaştırma biçimi olarak *performativiteden* (işgörülük) bahsetmektedir. Bu başlığın kapitalizmin gelişimiyle yakından ilgili olduğu söylenebilir. Yani büyük anlatılar ile meşrulaştırmanın “tedavülden kalktığı” mevcut durumda bilginin meşrulaştırılması artık bu şekilde olmaktadır. Öncekilerin aksine, artık yeni oyunda hakikat değil, *performativiteye* (en iyi girdi-çıkıtı oranına) ulaşmak amaçlanmaktadır. Finansörler (devlet ve/veya şirket) bu yeni hedefi haklı göstermek için idealist veya hümanist meşrulaştırma anlatısını terk etmektedir. Bilgi metalaşmış olup; bu bağlamda hedef, güçtür. Nitekim araştırma fonları da bahsedilen güç artırma mantığına göre işlemekte olup; sistemin performanslarına katkı sunamayan araştırma sektörleri kredi kanalları tarafından adeta ölüme terkedilmektedir. Artık sorulan soru “doğru mu?” değil, “neye yarıyor?” sorusudur.⁷

3. *Paraloji* ile Meşrulaştırma

Lyotard, üst-anlatılara olan inancın kaybolmasından sonra meşruiyetin nerede olacağı sorusunu sormaktadır. *Performativite* ölçütü, teknolojik bir şey olduğundan bilimsel ve ahlaki doğruyu belirlemek için uygun değildir. Post-modern bilimsel bilginin pragmatikliği ile *performativite* arayışı arasında bir yakınlık bulunmamaktadır. Post-modern bilimsel bilgede

---

⁴ Lyotard (n 2) 8, 74-81.

⁵ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma* (Mehmet Küçük, 4.bs, Dost Kitabevi Yayınları 2013) 160-161.

⁶ Evre (n 2) 9, 14. Bauman, modern çağ felsefecilerinde Batı akılcılığı, mantığı, ahlakı, estetiği, uygar yaşam kuralları vs.'in nesnel üstünlüğünü kanıtlama arayışının daimi olduğunu; post-modern dönemin ayırt edici özelliğinin ise bu arayıştan vazgeçmesi olduğunu söylemektedir. Post-modernitenin aksine modernite, statüsünün evrensel temelleri hakkında şüphe duymuyordu. Bkz. Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular* (Kemal Atakay, 4.bs, Metis Yayınları 2017) 144-145.

⁷ Lyotard (n 2) 90-99.

söylem kendisini geçerli kılan kurallar üzerinde kendi kendine apaçık bir içkinlik içerisindedir. Kuantum fiziği ve mikrofizik, sürekli ve öngörülebilir yörünge fikrini sarsmaktadır. Kesinlik arayışı, maddenin doğasına gelip çarpmaktadır. Bu bağlamda mikrofizik düzeyinde daha performanslı bir enformasyon elde edilememektedir. Sonuç olarak, istikrarsızlıkların araştırılması olarak post-modern bilim, bilgi kelimesinin anlamını da değiştirmekte ve bilinen değil bilinmeyen üretmektedir. Önerdiği meşrulaştırma modeli ise en iyi performansa değil; *paraloji* olarak anlaşılan ayrıma (*difference*) dayalıdır.⁸

Lyotard, *paraloji* bahsinde Habermas'ın ifade ettiği uzlaşma ilkesinin (bilen akıllar ve özgür iradeler olarak insanların diyalog yoluyla sağladıkları mutabakatın) de bir geçerlilik ölçütü olarak yetersizliğinden bahsetmektedir. Bu anlamda, uzlaşma hiçbir zaman ulaşılamayan bir ufuktur. Kaldı ki böyle bir şey, dil oyunlarının çeşitliliğine baskı uygulayacaktır. Oysa post-modern bilgi, farklara karşı duyarlılığı keskinleştirmektedir. Bir söylemin ciddiye alınması, akıl yürütmeye konu olabilmesi ve kanıtlanabilmesi için bilinenden fark içermesi, yani başka oyun kurallarına yol açması gerekmektedir. Yani bilim bir "açık sistem" modelidir. Bilim, bünyesinde diğer dillerin çeviri ve değerlendirmesinin yapılabileceği genel bir üst-dil taşımamaktadır. Bu özelliğinden dolayı, sistemle özdeşleşme ve "terör" men edilmektedir. Sonuç olarak post-modern bilgi, varoluş nedenini uzmanların *homolojisi*nde değil, mucitlerin *paralojisi*nde bulmaktadır.⁹ Homolojiye dayalı bilgi benzerliklere ve uzlaşmaya vurgu yapmakta iken; paralojiye dayalı bilgi farklılıklara ve yeniliğe vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bilginin meşruiyeti, bağlamdan azade olan genel ve evrensel kurallara değil, yerel ve geçici kurallara bağlıdır.¹⁰

B. Bilginin Statüsündeki Değişimin Sonuçları

Lyotard, post-endüstriyel toplum ve post-modern kültürde bilişim teknolojisine sahip toplumlarda bilginin statüsünün değiştiğini söylemektedir. Bilgiye erişim depolama, kullanma imkanları alet ve aygıtların küçültülmesi, standardize edilmesi ve ucuzlamasıyla artmıştır. Bilgi, amaç olmaktan çıkmakta, "kullanım değeri"ni yitirmekte ve artık satılmak için üretilmektedir.

Bilginin mahiyetinde/statüsünde meydana gelen bu değişimin birçok sonucu vardır. Bilgi başlıca üretim gücü olmuştur. "En gelişmiş" ülkelerde çalışan nüfus bileşimindeki değişim (örneğin, sanayide çalışanların oranının düşmesi ve hizmet sektöründe çalışanların

---

⁸ Lyotard (n 2) 9, 104-114.

⁹ Lyotard (n 2) 9, 115-116, 121-122.

¹⁰ Evre (n 2) 15.

oranının yükselmesi) buna dair bir göstergedir. Ulus-devletler artık eskisi gibi toprak, hammadde, ucuz işgücü için değil; metalaşan ve üretim gücü haline gelen bilgi için savaşacaklardır.¹¹

Peki ulus-devletlerin bilgi üretim ve yayılımı süreçlerindeki ayrıcalığı devam edecek midir? Lyotard'a göre zaman içerisinde bilgiler ticarileşirken iletişimsel "saydamlık" ideolojisi güçlenecek ve devlet bir opaklık ve "parazitlik" faktörü olarak görülmeye başlanacaktır. Sürecin sivil toplum-devlet ilişkilerine de yansımaları olacaktır. Aslında küresel pazarın yeniden açılması, ekonomik rekabetin olanca şiddetiyle geri dönüşü, Amerikan kapitalizminin hegemonyasının sonlanması, sosyalist seçeneğin zayıflaması gibi çeşitli faktörler devletlerin oynamaya alışkın oldukları yatırımları koruma, yönlendirme ve planlama rollerini 1970'li yıllarla beraber sarsmıştır.¹²

C. Gelişmiş Topumlarda Toplumsal Bağın Durumu

1. Modern Yaklaşım

Lyotard'a göre gelişmiş çağdaş toplumlarda bilgi hakkında konuşmak için öncelikle ilgili toplum hakkındaki metodik tasavvur belirlenmelidir. Bu tasavvur ise modern dönemde temelde iki model arasında paylaşılmaktadır. Birincisi toplumun işlevsel bir bütün olduğunu (bkz. T. Parsons); ikincisi toplumun ikiye bölündüğünü (bkz. Marksizm) söylemektedir. Yani toplumsal bağın mahiyeti hakkındaki modern iki seçenek kabaca bunlar olup; ilki "geleneksel" kuram, ikincisi ise "eleştirel" kuram olarak adlandırılmaktadır. "Geleneksel" kuramın aksine, Marksizme başka bir toplum modeli rehberlik etmektedir. Bu model, geleneksel sivil toplumların kapitalizm tarafından kuşatılmasına eşlik eden mücadelelerden doğmaktadır. Ancak gelinen noktada, liberal yönetime sahip ülkelerde bahsedilen mücadeleler ve organları sistemin düzenleyici aletlerine dönüşmüş; komünist ülkelerdeyse bizzat Marksizm adı altında totalleştirici model ve totaliter sonuçları geri gelmiş, bu mücadeleler var olma hakkından yoksun kalmıştır. Her ne kadar eleştirel model bu süreçte Frankfurt Okulu içerisinde varlığını sürdürse de sınıf mücadelesi her türlü köktencilikçi yitirecek kadar silikleşmiş olduğundan kuramsal taban da yitirilmiş ve bir "ütopya" ya da "umuda" indirgenmiştir.¹³

---

¹¹ Kumar, "post-modern biçimi altında bilgi"nin, post-endüstriyel toplumun kültürel bir ürünü olarak görülmediğini; bahsedilen bilginin "bilgi toplumu"nun bir boyutu olduğunu; bilgideki yeniliğin Lyotard'ın betimlediği toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görüldüğünü söylemektedir. Bkz. Kumar (n 5) 140.

¹² Lyotard (n 2) 11-19.

¹³ Lyotard (n 2) 27, 31-32.

2. Post-Modern Yaklaşım

Lyotard, kapitalizmin mevcut evresinde teknik ve teknolojidaki gelişmelerin etkisiyle ekonomik “yeniden yayılım”ın gerçekleştiğini; bu sürecin devletlerin işlevlerindeki değişimle beraber ilerlediğini; bu sebeple yukarıda sunulan alternatif yaklaşımların gözden geçirilmesini gerektiren yeni bir toplum imgesi oluştuğunu söylemektedir. Zira ulus-devletlerin oluşturduğu eski çekim kutupları, siyasal partiler, meslekler, kurumlar ve tarihsel gelenekler cazibelerini yitirmektedirler. Bununla beraber mevcut olgunun toplumsal bağın erimesi ve toplumsal kolektivitelerin yerini bireysel atomlardan müteşekkil şekilsiz bir kütleye bırakması olarak tarif edilmesine katılmamaktadır. Benlik/ben, belki fazla bir şey değildir ama tecrit edilmiş de değildir. Her zamankinden daha karmaşık ve daha oynak bir ilişkiler ağına yakalanmış vaziyettedir. Çeşitli mahiyette mesajların geçtiği ara duraklardadır. Bu mesajlar üzerinde belli oranda bir müdahale gücüne sahiptir. Burada bahsedilen, dil oyunlarıdır. Bu mesajlar, betimleyici, buyurucu, değerlendirici, performatif vs. olabilir. Gelen toplum Newtoncu bir antropolojiyle değil, pragmatik dil parçacıklarıyla anlatılabilir bir özelliktedir. Bu anlamda birçok farklı dil oyunu vardır. Toplumdaki herkes gösterici, normlayıcı, betimleyici vs. dilsel öge bulutlarının kavşağında yaşamakta; insanlar her zaman istikrarlı dilsel yapılar kurmamakta; kurulanların özellikleri ise mutlaka iletilebilir olmamaktadır.¹⁴

Karar vericilerse bahsedilen dönüşümü dikkate almamakta ve toplumsallık bulutlarını öğelerin ölçüştürülebilir, bütünü belirlenebilir olduğu varsayımı üzerinden girdi-çıkı matrisleri çerçevesinde yönetmeye çalışmaktadır. Böylelikle hayatlarımız onların güç arttırma amaçlarına adanmış olmaktadır. Bilimsel hakikatte olduğu gibi toplumsal adalette de hayatımızın gerekçesi sistem performansının optimalleştirilmesi olmaktadır. İşgörür olmayan sistemden dışlanmaktadır. Yazara göre sistem kendi içerisinde çelişkiler barındırmasına rağmen inançsızlık öyle fazladır ki, bu çelişkilerden Marx’ınki gibi kurtarıcı bir çıkış yolu beklenmemektedir. Ancak post-modern durumun her şeye rağmen hayal kırıklığına yabancı olduğunu da eklemektedir.¹⁵

---

¹⁴ Lyotard (n 2) 8, 35-36.

¹⁵ Lyotard (n 2) 8-9. Yazarın Marksizm’in “ütopya” ya da “umuda” indirgenmesi şeklindeki eleştirel değerlendirmesinin post-modernizmin her şeye rağmen hayal kırıklığına yabancı olduğuna dair iyimser yaklaşımıyla arasında ne tür bir fark olduğu sorusu ortada durmaktadır. Nitekim, aşağıda, başka bir bağlamda Harvey’in Lyotard’ın fazla iyimser ve hatta naif bir tavra sahip olduğuna dair eleştirilerinden de kısaca bahsedilecektir.

3. Bilimsel Etkinlik ve Toplumsal Bağın Meşrulaştırılması

Lyotard, çalışmasında gelişmiş toplumlarda bilginin statüsünün değişimine odaklanmakta, post-modern bilimsel yaklaşımda bilginin meşrulaştırılması sorununa değinmekte ve buradan da önemli bir soruya sığramaktadır: Adil bir toplum (yani toplumsal bağın meşrulaştırılması), bilimsel etkinlikte olduğu gibi bir paradoksa göre gerçekleştirilebilir mi? Öyleyse nasıl? Hatırlatmak gerekirse, Lyotard'a göre, toplumsal bağ, dil üzerinden kurulmakta olup; tek bir liftten ibaret değildir. Bu, farklı kurallara tabi belirsiz sayıda dil oyununun kesiştiği bir örgü ya da dokudur.¹⁶ Bu diller çok çeşitlidir, evrensel bir üst-dilleri yoktur ve hiç kimse bu dillerin hepsini konuşamamaktadır. Yapılması gereken, post-modern dünyanın bu eşikte performatiflikten başka bir tür meşrulaştırma perspektifine ulaşmasıdır.¹⁷

Lyotard'a göre bu dil oyunları için ortak üst-buyurucuların belirlenmesi ve uzlaşmaya ulaşılması mümkün değildir. Habermas'ın çabasına benzer şekilde, meşrulaştırma probleminin tartışılma sürecini evrensel bir uzlaşma arayışına yönlendirmek de olanaklı görünmemektedir. Zira dil oyunları *heteromorf* olup, heterojen pragmatik kurallarla yönetilmektedir. Yine diyalogun nihai amacının uzlaşma olmasına karşın; aslında uzlaşma tartışmalarının amacı olmayıp, belli bir halidir. Amaç ise *paraloj*dir. Ona göre uzlaşmanın aksine adaletin modası geçmiş değildir. Yapılması gereken, uzlaşma fikir ve pratiğine bağlı olmayan bir adalet fikir ve pratiğine ulaşmaktır. Bunun için atılan ilk adım, dil oyunlarının zıt-biçimliliğinin (*heteromorf* oluşları) tanınmasıdır. İkinci adım ise oyun ve hamleler hakkındaki kurallar hakkındaki uzlaşmanın yerel ve iptal edilebilir olması gerektiği ilkesine ulaşmaktır. Ki böylelikle üst-akıl yürütmelerin çokluğu olgusuna ulaşılmaktadır. Yazar, bu yönelimin toplumsal etkileşimlerin evrimine tekabül ettiğini düşünmektedir. Bu bağlamda siyasal, ailevi, kültürel, cinsel, mesleki, duygusal alanlarda artık geçici sözleşmeler hakimdir. O, geçici sözleşmelerin sistem tarafından tercih edilmesinde daha esnek ve düşük maliyetli olmasının başat role sahip olduğunu kabul etmektedir. Ama zaten ona göre sisteme "saf" bir alternatif üretmek söz konusu değildir. Zira bu üretilen alternatif de sisteme benzeyecektir. Yapılması gereken, halkın özgür bir şekilde belleklere ve veri bankalarına erişebilmesinin sağlanmasıdır. Böylelikle dil oyunları, eksiksiz bilgi oyunları haline gelecektir. Ancak bu sıfır toplamlı bir oyun değildir. Zira çekişme konuları bilgilerden ibarettir ve bilgi rezervleri de (yani dildeki mümkün söylemler) tüketilebilir

¹⁶ Burada yazarın Wittgenstein'in görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmesi söz konusudur.

¹⁷ Lyotard (n 2) 9, 74-81.

değildir. Bütün bu süreçle beraber hem adalet arzusu hem de bilinmeyenin saygı göreceği bir politika çizilmeye başlanacaktır.¹⁸

D. Lyotard'ın Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Bu başlık altında Lyotard'ın yaklaşımı özellikle Harvey esas alınarak kritik edilecektir. Yukarıda her iki ismin aynı yere bakıp bambaşka şeyler gördüğünden bahsedilmişti. Gerçekten de Harvey, gelişmiş (kapitalist) ülkelerdeki toplumlara baktığında temel olarak üretim ilişkilerindeki artı-değer sömürsünden kaynaklanan eşitsiz sınıf ilişkilerini görürken; Lyotard, toplumsal bağın dil üzerinden kurulduğunu düşünmekte ve toplumu farklı kurallara tabi belirsiz sayıda dil oyununu kesiştiği bir örgü/doku olarak tasavvur etmektedir.¹⁹

“Geçici sözleşmeler” konusu yaklaşım farklılıklarını ortaya koyan önemli örneklerden birisidir. Lyotard, pek çok alan sayıp, bunlarda artık sürekli kurumların değil geçici sözleşmelerin söz konusu olduğunu söylemekteydi. Benzer şekilde Harvey de her şeydeki geçici sözleşmelerin post-modern yaşayış tarzının temel göstergesi olduğunu söylemektedir. Bu anlamda bir edebi eser üretmekten çalışma hayatına kadar her şey hızlanan devir süresi ve geleneksel değerlerin hızla terk edilmesinin sebep olduğu meydan okumayla yüzleşmek zorunda kalmaktadır.²⁰ Oysa Lyotard, geçici sözleşmelerin “sistem”in kendi lehine kullandığını kabul etmekle beraber; bunun üst-akıl yürütmelerin çokluğuna ulaşma bağlamında toplumsal etkileşimlerin evrimine tekabül ettiğini düşünmektedir.²¹ Yani geçici sözleşmelerin “sistem” tarafından kullanılması, zemin sağladığı toplumsal etkileşimlerin evriminin önemi karşısında oldukça önemsiz kalmakta gibidir. Buradan çıkan bir diğer sonuç da, geçici sözleşmelerin ortaya çıkışıyla kapitalizm arasında bir nedensellik ilişkisinin kurulmuyor oluşudur. Harvey'in yaklaşımında ise her şeydeki geçici sözleşmeler -aşağıda daha detaylı irdelenmeye çalışılacağı üzere- kapitalizmin “zaman-mekan sıkışması” bağlamında içerisine girmiş olduğu birikim krizinin aşılma çabasında merkezi bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Lyotard'ın aksine Harvey, burada üzerine güzellmeler yapılacak bir gelişme emaresi görmemektedir. Burada toplumsal

¹⁸ Lyotard (n 2) 122-127.

¹⁹ Wood, toplumsal gerçekliğin artık çok değiştiği ve dolayısıyla farklı bir yaklaşımla ele almak gerektiği görüşüne karşı aslında değişenin sadece yüzeydeki çeşitlilikler olduğunu söylemektedir. Bu yüzeydeki çeşitlilikler de kapitalizmin mevcut yapısının sağlamış olduğu tüketim kültürüyle ilgilidir. Dolayısıyla sistem yahut toplumsal gerçeklik maddi olarak devam ettiğinden ötürü kapitalizm ve sınıfsal eşitsizliklere odaklanmanın hayati önemde olduğunu düşünmektedir.

²⁰ David Harvey *Postmodernliğin Durumu* (Sungur Savran, 7.bs, Metis Yayınları 2014) 325-326.

²¹ Kumar ise Lyotard'ın genel olarak yazılarının olduğu gibi politik vizyonunun da oldukça muğlak olduğunu; “geçici sözleşme” bağlamındaki post-fordizm yankısının hiç de güven verici olmadığını; bu vizyonun esneklik ve özgürlüğe olduğu kadar sömürü ve güvensizliğe de kapı araladığını düşünmektedir. Bkz. Kumar (n 5) 163-164.

olanın ya da toplumsal durumun tespitini sağlıklı bir biçimde yapmak adına kapitalizmin bütünselliğini ıskalamanın bağlantıları ve sebep-sonuç ilişkileri kavramada ciddi sorunlar doğurabileceği söylenebilir. Ek olarak, Lyotard'ın öngörüsünün aksine Harvey her şeye sirayet eden bu gelip geçiciliğin ezeli ve ebedi bir hakikat keşfetme ya da imal etme ihtiyacını artırma şeklinde bir karşıt-eğilim ortaya çıkardığı tespitini yapmaktadır.

Harvey, Lyotard'ın dili aşırı ölçüde merkezsizleştirdiğini düşünmektedir. Buna göre “toplumsallığın dil oyunlarından oluşan esnek şebekeler yönünde atomize olması”, her insanın içinde bulunduğu duruma bağlı olarak (örneğin, evde, işte, sokakta, anma töreninde vs.) farklı bir dizi koda başvurabileceğini düşündürmektedir.²² Öte yandan yazar, post-modern düşünürlerin pek çoğunun enformasyon ve bilginin üretimi, tahlili ve aktarımı bakımından yeni imkanların büyümesine fazlasıyla kendilerini kaptırdıklarını; bu bağlamda Lyotard'ın da iddialarını büyük oranda yeni iletişim teknolojileri bağlamına yerleştirdiğini; yani modernizmin değişmesini iletişim teknik ve toplumsal koşullarının değişmesine bağladığını söylemektedir.²³ Bu bağlamda bilgiye dair yeni teknolojilerin “temel bir üretim gücü” addedilmesi söz konusudur. Harvey ise bilginin çok çeşitli biçimlerle kodlaştırılabilir olmasından ötürü bu biçimlerden bazılarının erişimin daha kolay bazılarının da daha zor olduğunu ifade etmektedir.²⁴ Ek olarak, Harvey, bilgiye dair yeni teknolojilerin ortaya çıkmasını yaşanan köklü değişimin bir parçası olarak görmekle beraber; buna “temel bir üretim gücü” niteliği atfetmemektedir.

Bilginin temel üretim gücü olarak ele alınması durumunda, dil oyunlarının heterojenliği içerisindeki “anlatı öğelerinden oluşmuş bulutlara saçılmış olan” iktidarın bulunduğu mahalli tanımlayabilmek ciddi bir sorun olmaktadır. Zira bu yaklaşımda dil oyunları çok çeşitli olup; bunlar ancak yerel determinizm olarak kabul edilebilecektir. Bu yerel determinizmler, bir

²² Bu noktada bir dipnot olarak biçimsel ilkeler ve estetik kriterlerin post-modernizmde galip geldiği; *retoriğin* önem kazandığı; bir ifadenin etkisinin doğruluğundan daha önemli olduğu; sunuş biçiminin içerikten önde geldiği; figürler, ironi ve metinlerarasılığın öne çıktığı eleştiriden de bahsedilebilir. Bkz. Rudolf Richter, *Sosyolojik Paradigmalar* (Necmettin Doğan, 3.bs, Küre Yayınları 2017) 240. Sarıbay ise post-modernitede gerçekliğin insanlar dışında bir yerde olmadığını, bizatihi insanların yorumları üzerine inşa edildiğini; bu bağlamda realite ve hakikatin insani bir *metin* (texture) niteliğinde olduğunu; metnin sonsuz sayıda ihtimallere maruz kaldığını; dolayısıyla hakikat ve düzenin yapısal/değişmez standartlara sahip olmayıp insanlar arasında sözleşmelere dayandığını ifade etmektedir. Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm* (1.bs, İletişim Yayınları 1994) 32.

²³ Öyle ki, bu alandaki dönüşümlerin/devrimlerin toplumsal bağları, bu bağların meşrulaştırılmasını, devletlerin konumunu, ekonomik ve siyasal alan arasındaki ilişkileri (örneğin, ulus-devletlerin çok-uluslu şirketler karşısındaki konumunu vs.) büyük oranda etkilediği düşünülmektedir. Hatta geçici sözleşmelerin toplumsal, siyasal ekonomik ilişkilerde merkezi konumda olması ile bilimsel meşrulaştırmadaki *paralojik* yaklaşım arasında bir ilişki görüldüğü de söylenebilecektir. Hal böyleyken, aslında başka bir üst-anlatı kurulmuş olup olmadığı aklı gelmektedir.

²⁴ Harvey (n 20) 62, 65.

anlamda baskı ve hakimiyete karşı direniş mahalleri olarak kabul edilmektedir. Nitekim, toplumda farklı baskı biçimleri ve hakimiyete karşı farklı direniş odaklarının tespit edilmesiyle beraber bu düşünce sol politikaya da sirayet etmiş, hatta Marksizmin merkezine kadar nüfuz etmiştir. Bununla beraber Harvey'in bu konuda Lyotard kadar iyimser olduğu söylenemeyecektir. Yazar, başka seslerin otantikliğini kabul etmenin bu sesleri nüfuz edilemeyen bir ötekiliğin ya da birtakım dil oyunlarının özgülüğü içerisine hapsedmeye sebep olduğunu düşünmektedir. Böylelikle evrensel iktidar kaynaklarına erişilmesi de engellenmiş olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, dengesiz iktidar ilişkileriyle dolu bir dünyada kadınların, etnik azınlıkların, işsizlerin, gençlerin sesi güçten yoksun kılınmaktadır. Öte yandan, Eagleton, Lyotard'ı en tatlı dili ya da en açık saçık hikayesi olanın iktidara sahip olacağını düşündüğü gerekçesiyle eleştirmektedir. Harvey de bu eleştiriye katılmaktadır. Yine Harvey, yerel direnişlerin tarihsel bir dönüşüm gerçekleştirme potansiyelini taşımadığı kanaatinde. Hatta bu tip direnişler, akışkan bir kapitalizm ve esnek birikimin dayanağını teşkil edecek parçalanmış zeminin bir parçası durumuna dahi gelebilmektedir.²⁵

Harvey'e göre post-modernizm, ötekinin anlaşılamayacağı hakkındaki ısrarı, çalışma değil metin üzerine yoğunlaşması, yapı-bozumunun nihilizme dek varması, etik değil estetiği tercih etmesi gibi özelliklerinden dolayı olukça ileri gitmektedir. Gelinek noktada, her türlü politika, olanaksızlaşmaktadır. Öyle ki, post-modernist filozoflar parçalanmaları ve sesler kakafonisini kabul etmekle kalmayıp buna hayranlık duyulmasını da istemektedirler.²⁶ Her önerme yapı-bozuma uğratılmaya ve meşruluğu ortadan kaldırılmaya çalışılınca en sonunda kendi geçerlilik iddialarını akla dayanan eylem için herhangi bir temel kalmayınca dek mahkum etmektedirler. Ayrıca etkisi her geçen gün artan politik-ekonomik süreçleri kavramaya dönük üst-teorileri de yadsımaktadır.²⁷

Harvey, Lyotard'ın radikal umutlarını ayakta tutmak için bozulmamış ve kirlenmemiş bir adalet kavramına başvurduğunu; böylelikle de çıkar gruplarının kargaşası ve dil oyunlarının kakafonisinin ötesine geçen bir hakikat önermesi yapmış olduğunu söylemektedir. Ve fakat Harvey'e göre Lyotard "*adaletin nasıl, dil oyunlarının çeşitliliğinden hiç etkilenmeden böyle bir tümel olarak kaldığını*" açıklamamaktadır. Ek olarak, Harvey'e göre post-modernizmin

²⁵ Harvey (n 20) 62-63, 138-139, 338.

²⁶ Örneğin, Lyotard şöyle söylemektedir: "*Bütüne karşı savaşalım, gösterilemeze tanıklık edelim, ihtilafları şiddetlendirelim, ismin onurunu kurtaralım.*" Bkz. Jean-François Lyotard, 'Postmodern Nedir Sorusuna Cevap', *Postmodernizm* içinde, N. Zeka (Ed.) (Kıyı Yayınları 1994) 58. Sarıbay'a göre modernitenin *tek, evrensel ve mutlak* kıldığı gerçeklik, post-modernitede *çoğul, tikel ve görelî* hale gelmiştir. Modernite ve post-modernite arasındaki gerilim ise nihai tahlilde *akıl ve nihilizm* çekişmesine inhisar etmektedir. Bkz. Sarıbay (n 22) 13-14.

²⁷ Harvey (n 20) 137-138.

retoriği, ekonomi politiğin ve küresel iktidar koşullarının gerçekliğiyle yüz yüze gelmekten kaçınmaktadır. Bu bağlamda Lyotard'ın radikal reforma bir giriş olarak veri bankalarının herkese açılmasına dönük “radikal önerisi”ndeki çocuksuluk oldukça öğreticidir. Zira en kararlı post-modernistlerin dahi -Lyotard'ın saf kalmış adalet kavramına başvurmasında olduğu gibi- tümelleştirici bir jest yapma durumunda kaldığını göstermektedir. Ayrıca veri bankalarından faydalanma konusunda herkesin eşit şansa sahip olabileceği düşüncesi de fazlasıyla iyimserdir. Nihayetinde Harvey, üst-teoriden vazgeçilemeyeceği sonucuna varmaktadır.²⁸

Lyotard, bilgiyi dahi metalaştıran, *performativite* ilkesini esas alan, alternatif üretilmeyen ya da üretilse bile kendine bir şekilde dahil eden bir sistem, bir piyasanın varlığından bahsetmektedir. Bütün bunlara rağmen, halkın özgürce bellek ve veri bankalarına erişiminin nasıl sağlanacağı hakkında neredeyse hiçbir şey söylenmemektedir. Söylediği daha ziyade bilgiyi metalaştıran ve *performativite* ilkesiyle yönetilen piyasa sisteminin kontrol ve kurullanmasının bu sayede gerçekleşeceği. Dolayısıyla sorunsalın yazar tarafından yanlış bir zemine oturtulduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle, Lyotard öncelikle bilginin üst-anlatılarla meşrulaştırılmasının ortadan kalkması, üst-anlatılara inancın zayıflamasından sonra *performativite* ölçütünün geçerlilik kazanmasından bahsetmektedir. Yani bilginin a) metalaşması; b) üretim aracı olması; dolayısıyla da c) bilginin en önemli iktidar kaynağı olması söz konusu olmaktadır. Bir anlamda siyasal ve ekonomik alanda gücün bilgi ile kurulduğu; bu yüzden de bilgiye sadece işlevselliği, işgörürlüğü, performativitesi bağlamında kıymet verildiği iddia edilmektedir. Ve bilginin ekonomik ve/veya siyasal güç olmadan üretilmemesi; gücün de bilgi olmadan sürdürülememesi söz konusudur. Yani aralarında bir nevi karşılıklı ilişki vardır. Peki bu “kapalı sistem” nasıl “açık sistem”e evrilecektir? Bu temel üretim aracının (bilginin) toplumun tümüne dağıtılması nasıl sağlanacaktır? Sağlansa bile bu durum, eşitsizlikleri, yani adalet problemini ortadan kaldırmış olacak mıdır? Ya da adalet sorununun farklılığın tanınmasına, farklı söylemlerin/dil oyunlarının tanınmasına indirgenmesi de sorunlu değil midir? Dolayısıyla hem bilgiye ve teknolojiye büyük bir önem atfedip, bilginin metalaştığını söylerken hem de kapitalizmi açıklama çerçevesinde merkezi bir konuma oturtmamak metodolojik bir problem olarak değerlendirilebilir.

Lyotard'ın değerlendirmesinden kabaca fenni bilimlerde bilginin nesnesinin değişmediğine ve fakat yeni ulaşılan bilgilerle artık eski yöntemlerin meşruiyetlerini kaybettiğine dönük bir sonuç çıkarılabilir. Sosyal bilimlerde ise bilginin nesnesindeki köklü

---

²⁸ Harvey (n 20) 69, 138, 392.

değişimin bilginin statüsünü değiştirdiği ya da eski yöntemlerin meşruiyetlerini kaybettiği sonucu çıkmaktadır. Ve fakat iki durum arasındaki fark herhangi bir tartışma konusu yapılmamaktadır. Öte yandan Lyotard, her ne kadar yeni bir toplum imgesinin ortaya çıkmasından ötürü artık eski yaklaşımların ya da yöntemlerin açıklayıcılık kapasitesini yitirdiğini söylese de köklü bir şekilde değişen toplumsal olandan ziyade toplumsal olanı anlamaya çalıştığımız lensler gibi gözükmemektedir. Tabii ki, bu, toplumsal olanda/gerçeklikte önemli değişimler ortaya çıktığının reddi anlamına gelmemektedir. Bununla beraber toplumsal olanın artık eski lenslerin hiçbirisiyle okunamayacak derecede değiştiğini iddia etmek, bu iddiayı oldukça sağlam kanıtlarla desteklemeyi gerektirmektedir.

Lyotard'ın yaklaşımında akla gelen başka bazı sorulardan da kısaca bahsedilmelidir. Birincisi, bilimin bünyesinde diğer dillere sirayet edecek genel bir üst-dil taşımadığı söylenmekle beraber; bilgiyi meşrulaştıracak *paralojik* yaklaşımın toplumsal bağların meşrulaştırılmasına da uygulanmaya çalışılmasının bir tezat teşkil edip etmediği üzerinde düşünülmelidir. İkincisi, Lyotard'ın düşüncelerinde *olan* ve *olması gereken* arasındaki ayrımın bulanıklaşabildiği iddia edilebilir. Bir diğer ifadeyle post-modern yaklaşımlar, toplumsal gerçekliğin *olgusal* düzeyde farklılıkları göz ardı eden eski yaklaşımlarla ele alınamayacak bir yapı arz ettiğini; diğer taraftan toplumsallık ya da siyasallık biçiminin de farklılıkları merkeze alan bir içeriğe sahip *olması gerektiğini* söyleyebilmektedir. Bu ise söylem içerisinde *olan* ve *olması gereken* hakkındaki içeriklerin birbirine karışması sonucunu doğurabilmektedir. Yani *olan*'a dair söylediklerinin sınırının nerede bittiği, nerede *olması gereken*'e dair söylediklerinin başladığı bazı yerlerde anlaşılabilir değildir. Örneğin, farklılıkların tespiti ile önerilmesi/olumlanması arasındaki ayrım pek de net değil gibidir. Oysa yazar *olan*'dan *olması gereken*'e yapılan sıçramaların sorunlu olduğunu ifade etmektedir. Üçüncüsü, Lyotard'ın Marksizm'in ortaya çıkan yeni toplum imgesinde açıklayıcı bir model sunmadığına dair görüşünün dayanağı oldukça ilginçtir. Zira toplumsal gerçekliği/*olanı* ortaya koymaya çalışan Marksizm ile *olması gerekeni* gerçekleştirmeye çalışan siyasal Marksizm/sınıf mücadelesi arasında tutarsız bir geçiş yapılmakta gibidir. Oysa siyasal Marksizm/sınıf mücadelesinin başarısızlığı ya da bir şekilde sisteme eklenmiş olması söz konusu olsa dahi bu durum Marksizm'in toplumsal gerçekliği/*olanı* kavramak bakımından da yetersiz olduğu sonucunu kendiliğinden doğurmayacaktır. Dördüncüsü, her şeyin birbirine bağlanmasını sağlayacak bir üst-dil, üst-anlatı ya da üst-teorinin kategorik olarak reddedilmesinin de tersinden bir üst-anlatı inşa etmek anlamına gelip gelmeyeceği sorusunun belirmesidir.

Son olarak, post-modern yaklaşımın Aydınlanma projesi, modernite ve kapitalizm hakkındaki görüşlerine değinilecektir. Wood, post-modern yaklaşımın temelini büyük ölçüde Aydınlanma projesine dönük karşıt tutumundan aldığını; adeta insanlığın 20. yüzyılda karşılaştığı bütün felaketlerin sorumlusu olarak Aydınlanma değerlerinin görüldüğünü söylemektedir. Ancak yazar, bu yaklaşımda tarihsel bağlamı ıskalayan bir toptancılık görmektedir. Zira tarihsel-toplumsal gerçekliği sağlıklı bir şekilde kavrayabilmek için öncelikle kapitalizm ve Aydınlanma projesi arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle “modernite” kavramı, kapitalizme ait olan toplumsal ve kültürel biçimlerle ait olmayanlar arasındaki bazı temel farkları yok eden bir kullanıma sahip olabilmektedir. Kapitalizm ve modernite birleşimini çözmek için öncelikle Aydınlanma’yı kendi tarihsel bağlamına yerleştirmek gerekmektedir. Nitekim Aydınlanma projesinin büyük bir kısmının kapitalist olmayan bir topluma ait olduğu gerçeği, yaygın kanaatin tarihsel-toplumsal gerçeklikle uyumu konusunda büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Zira “modernite projesi”nin esas yurdu olarak kabul edilen 18. yüzyıl Fransı’nda mutlakiyetçi devlet, ekonomi-dışı artık sızdırmanın merkezi bir aracı olup; Fransa sınırlı ve parçalı bir iç piyasaya sahip olan büyük ölçüde bir kır toplumu görünümündeydi. Öte yandan Aydınlanma’nın maddi kaynağı olarak görülen burjuvazi ise henüz kapitalist bir sınıf değildi. Aynı dönemde İngiltere ise tarım kapitalizminin zirvesinde; kentli nüfus oranı oldukça yüksek; küçük mülk sahiplerinin ekonomik baskılarla da mülksüzleştirildiği; çok daha bütünleşik ve rekabetçi bir iç piyasaya sahip bir durumdadır. Yine kitlesel bir tüketici piyasasının başlangıcı ve giderek proleterleşen bir işgücü söz konusudur. Öte yandan kültürel ve ideolojik özellikleri ise rasyonalizm, rasyonel planlama, rasyonel devlet gibi olguların “eksikliği” bakımından o dönemki Fransa’dan farklılaşmaktadır. Tarihsel bağlamı bu şekilde ortaya koyan Wood, post-modernite kavramının özünde modernite kavramının bir tersine çevrilişi olduğunu ve dolayısıyla aynı problematik varsayımları bünyesinde barındırdığını düşünmektedir. Zira bahsedilen modernite yaklaşımı, kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlar arasındaki farklılıkları yok etmekte ve kapitalist hareket yasalarını özgül evrensel tarih yasaları olarak düşünmektedir. Bir diğer ifadeyle burjuva ile kapitalist ve Aydınlanma rasyonalizmi ile kapitalizmin ekonomik rasyonalitesi iç içe geçmektedir. Bu bağlamda post-modernite fikri de kapitalizmi tarihsel olarak görünmez kılan ya da doğallaştıran bir modernite kavramından türemektedir. Yani modernite eleştirisi dahi kapitalizmin doğallaştırılması sonucuna varabilmektedir. Yazar, post-modernite fikrinin

dikkati kapitalizm içindeki tarihsel dönüşümlere odakladığını ve fakat bunu kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlar arasındaki dönüşümleri gizleyerek yaptığını söylemektedir.²⁹

II. HARVEY'İN YAKLAŞIMI

Harvey, 1990 yılında yayınlanan *Postmoderliğin Durumu* adlı eserinde konu hakkında kapsamlı bir düşünce geliştirmeye çalışmıştır. Çalışmasında fikirlerden ziyade tarihsel duruma odaklanan yazarın ekonomik, siyasal ve kültürel alanları kuşatmaya dönük bütüncül bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. *Postmodernliğin Durumu*'nda kabaca 1970'lerle beraber kültürel ve politik-ekonomik alanlardaki köklü değişim kavranmaya çalışılmaktadır. Mekân ve zaman deneyiminin dolayımlyıcı bağ niteliğine vurgu yapan yazar, bahsedilen köklü değişimin mekân ve zamanın algılanma biçimindeki değişikliklerle ilgili olduğunu düşünmektedir. Burada "zaman-mekân sıkışması" olarak adlandırdığı kavrama merkezi bir önem atfetmektedir. Bu köklü değişimlerin sonucunda kapitalizmin aşıldığını; post-kapitalist ya da post-endüstriyel topluma geçildiğini düşünenlerin aksine yazar, kapitalist birikimin temel kurallarıyla karşılaştırıldığında bu değişimlerin yüzeysel görünümde beliren bazı değişikliklere tekabül ettiğini düşünmektedir.

1970'lerde göz ardı edilemeyecek önemli değişimler yaşandığını muhtemelen her sosyal bilimci bir şekilde kabul edecektir. Ve fakat bu değişimlerin ne kadar köklü olduğu, hangi alanlarda gerçekleştiği ya da sürecin hangi lenslerle ele alınması gerektiği gibi konularda çok farklı görüşler olduğu da muhakkaktır. Harvey, tarihsel-toplumsal gerçekliğe tarihsel materyalizm içerisinden nüfuz etmeye çalışmaktadır. Bu bölümde gelişmiş ülkelerde yaşanan köklü değişimlerin kapitalizmin aşılması anlamına gelip gelmediği; bir diğer ifadeyle ilgili ülkelerdeki tarihsel-toplumsal gerçekliği/bağlamı hâlâ kapitalizm olarak adlandırılıp adlandırılmayacak olduğu sorunsallaştırılmaya çalışılacaktır. Nitekim Harvey'in de çalışmasının temel tezi -yukarıda aktarıldığı üzere- bu sorunun cevaplanmasına hasredilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde Harvey'in görüşleri bağlamında 1970'lerdeki kırılmayla birlikte ortaya çıkan kültürel, politik-ekonomik değişimler ele alınacak; post-kapitalist bir döneme geçilip geçilmediği ve kapitalizm-siyaset ilişkisinin ne gibi değişimlere maruz kaldığı sorularının peşinden gidilecektir.

---

²⁹ Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizmin Kökeni* (A. Cevdet Aşkın, 1.bs, Epos Yayınları 2003) 197-206.

A. Yirminci Yüzyıl Sonundaki Değişimler

Harvey, geçtiğimiz yüzyılın sonunda geniş/dar anlamıyla kültürel alanda ve politik-ekonomik alanda köklü değişimler olduğunu, bu değişimlerin birbirleriyle ilişkili olduğunu düşünmektedir.³⁰ Bahsedilen ilişki meselesine ve tarihsel bağlamın bütüncül bir şekilde nasıl ele alınabileceği meselesine geçmeden önce bu alanlardaki değişimlerin kısa bir betimlemesi yapılmalıdır.

1. Kültürel Alan

Harvey, düşüncesine konu edindiği dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerin kültüründe büyük bir dönüşüm meydana geldiği kanaatinde olup, bahsedilen dönüşüme *post-modernizm* kavramıyla işaret etmektedir. Kültürel alanda modernizm ve post-modernizm arasında derin farklılıklar mevcuttur. Modernizmde üst-diller, üst-teoriler ve üst-anlatılar öne çıkmaktayken; post-modernizmde öteki, farklılık ve kimlikler merkezî konumdadır. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi, modernist ve post-modernist düşünce arasındaki derin farklılıkların yanında ikisi bakımından bir süreklilik ilişkisinin de bulunduğudır. Yani yalnızca farklılıklara odaklanmak, olguyu bütüncül bir şekilde kavramaya engel teşkil edecektir. Buna göre post-modernizm, Baudelaire'in modernite tasavvurunun yarısını teşkil eden gelip geçicilik, süreksizlik, kargaşa ve parçalanmayı bünyesinde taşımaktadır. Aradaki fark, post-modernizmin bunları bir anlamda bünyesinin tamamına teşmil etmiş olmasıdır.³¹ Bu tespitin somut tezahürlerini post-modern sanatta takip etmek mümkündür. Mesela, post-modernist bir ressam, aralarında tutarlılık bulunmayan malzemeleri fevkalade keyfî bir tavırla bir kolaj yapabilmektedir. Yine mesela post-modern bireyin benlik duygusu bir tutarlılık arz etmemektedir, yani parçalanmış vaziyettedir. Post-modernizmin tarih ya da geçmişle kurduğu ilişki de son derece ilginçtir. Modernizmin aksine ilerlemeci tarih anlayışı ve bellek duygusu

---

³⁰ Kumar, Harvey'in okumasının *içeriğinin* somut gerçekliği tümüyle kavrayıp kavramadığı tartışması bir tarafa, bu okuma *biçiminin* bizi kendisinin önemine vurgu yapmaktadır. Zira farklı alanlar arasındaki bağları bütünlüklü bir okumaya tâbi tutabilmek ziyadesiyle önemlidir. Harvey'i pek çok Marksist'ten farklı kılan başka hususiyetleri de mevcuttur. Örneğin, kapitalizmi statik bir kendilik olarak görmemekte, kapitalizmin tarihindeki önemli dönüşümleri görebilmektedir. Bu hususiyetleri sayesinde değişimi anlamlandırma hususunda son derece aydınlatıcı katkılar sağlamaktadır Bkz. Kumar (n 5) 146-147, 229.

³¹ Aslında modernitenin bir tarafta evrensellik ve değişmezlik; diğer tarafta ise geçicilik, rastlantısallık ve parçalılık olan ikili yapısına dair vurgu, büyük oranda M. Berman tarafından belirginleştirilen yaklaşıma dayanmaktadır. Bu bağlamda kapitalizmle ilişkilendirilen modern yaşamın hızlı değişen, geçici ve dinamik yapısının evrensellik ve mutlak doğru saplantısına yol açtığı ifade edilmektedir. Wood ise bu tespiti biraz temkinli yaklaşma taraftarıdır. Zira o dönemdeki Fransa, kapitalist bir toplum değildi. Ve Rousseau ve diğer Avrupalı yazarların betimlediği deneyimlerin kentleşme seviyesi yüksek değil, kırsal nüfus seviyesi yüksek toplumlarda gerçekleşiyor olması da bu temkinliliği desteklemektedir Bkz. Wood (n 29) 200-201.

post-modernizmde mevcut değildir. Ve fakat tarih, tümüyle ilgi alanı dışında da değildir. Bu bağlamda tarihin yağmalanması ve tarihteki malzemelerin bugünün bir boyutu olarak kurgulanması söz konusudur. Görüldüğü üzere, yalnızca sanatta değil, geniş anlamıyla kültürel alanda derin dönüşümler yaşanmaktadır. Yaşanmakta olan, bir tarafıyla bir derinlik kaybıdır. Burada unutulmaması gereken, kültürel alanda gözlemlenen bahsedilen değişimin ekonomik ve politik bağlamlarının da bulunduğuudur.³²

2. Ekonomik-Politik Alan

Harvey, 20. yüzyıl sonlarında ekonomik-politik alanda ortaya çıkan değişimleri kavramaya özel bir önem atfetmektedir. Zira bahsedilen tarihsel eşikte coğrafi ve jeopolitik kümelenmelerde, devlet aygıtının yetki alanı ve pratiklerinde, kapitalist üretim sürecinde derin değişimler vuku bulmuştur. Değişimi kavrama ameliyesinde Düzenleme Okulu'nun dilini kullanmakta ve süreci *birikim rejimi* ve *toplumsal-politik düzenleme tarzında* bir geçiş olarak tahayyül etmektedir. Bu okumada kabaca 1973 yılı bir tarihsel eşik olarak görülmektedir. Yani bir anlamda yapılmaya çalışılan 1973 sonrasının ekonomik, politik ve kültürel alanını anlamlandırma çabasıdır. 1945-1973 arasını kapsayan önceki dönem ise Fordizm/Keynesçilik kavramları altında ele alınmaktadır. Fordist birikim rejiminin kuşatacak merkezî kavram "katılık"tır. Bunun başlıca sebeplerinden birisi Fordizm'de kitlesel üretim ile uzun vadeli ve geniş ölçekli sermaye yatırımlarının bulunuyor oluşudur. Bu da ilgili alanlarda bir "katılık" hâline delalet etmektedir. Aynı katılığı emek dağılımı, işgücü piyasaları ve iş akitlerinde gözlemek de mümkündür. Dönemin hâkim anlayışı olarak sosyal devletin taahhütleri de benzer niteliktedir. Fordist katılık, önceleri bir sorun teşkil etmezken, belirli bir tarihsel eşikte artık kapitalizmin bünyesinde bulunan çelişkileri kontrol etmekte aciz kalmaya başlamıştır. Katılıkların çözemediği ya da sebep olduğu sorunları aşmaya matuf çabalar ise örgütlü işçi sınıfı gücü karşısında başarısız olmuştur. Böyle bir ahvalde, 1973 sonrası dönemde politik-ekonomik alanda ortaya çıkacak değişimler "esneklik" ile karşılanacak bir birikim rejimini ortaya çıkaracaktır. Söz konusu esnekleşme hâli coğrafi akışkanlıkta, tüketim kalıplarında, emek süreçleri ve işgücü piyasalarında gözlemlenebilecektir.³³

Yeni dönemle beraber finans hizmetleri, piyasalar, üretim sektörleri, ticarî, teknolojik ve örgütsel alanlarda önemli yenilikler meydana gelecektir. Hizmet sektöründeki istihdam oranlarında dikkate değer artışlar yaşanırken; sanayi alanında az gelişmiş ülkelere doğru

³² Harvey (n 20) 54-83.

³³ Harvey (n 20) 143-146, 165.

kaymalar ortaya çıkmıştır. Öte yandan, kapitalist dünya içerisinde yazarın zaman-mekân sıkışması olarak tarif ettiği durum farklı bir aşamaya geçmiştir. Bu doğrultuda örneğin, gerek özel gerekse kamusal karar verme süreçlerinde zaman ufku kısalmıştır. Alınan kararların mekânsal düzlemde yayılma imkânları da uydu iletişimiyle ortaya çıkan gelişmeler ve ulaştırma maliyetlerinin de düşmesi sayesinde ziyadesiyle artmıştır. Esnek üretimin işsizlik oranlarının artması, işgücünün vasıfsızlaştırılması, reel ücretlerdeki artış oranlarının düşmesi, sendikal gücün geriletilmesi gibi birtakım çıktılar da olmuştur.³⁴

Harvey, yeni dönemi anlamlandırma çabasında finansal piyasalardaki patlama ve dönüşüme özel bir önem atfetmektedir. Zira kapitalizmin “yeni evresi”nde karakteristik bir özellik tespit edilecekse bu “kapitalist örgütlenmenin finansal veçheleri ve kredinin rolü” açısından olacaktır. Yeni finansal sistem, sermaye birikiminin zamansal ve mekânsal esnekliğini sağlayan başat unsurdur. Üretim, tüketim ve işgücü piyasalarındaki esneklik de esasında bir bakıma kapitalizmin kriz eğilimleri hakkında finansal çözüm arayışının bir neticesidir. Bir başka anlatımla, Fordist katılıktan kaynaklanan problemlerin çözüme kavuşturulabilmesinde finansal sistemdeki yenilikler merkezî bir öneme sahiptir.³⁵

Yeni dönemin farkı şuradan da anlaşılabilir ki, tarihte ilk kez para ve kredi arzı bakımından tek bir dünya piyasası meydana gelmiştir. Nitekim küresel nitelikteki menkul kıymetler piyasası, yine küresel bir vadeli sözleşmeler borsası ve fonların mekânsal akışkanlığındaki hızlanma da bahsedilen bütünleşmiş dünya piyasasının göstergeleri mesabesinde. Öte yandan, yeni finansal sistemlerin etkisiyle küresel kapitalizm içindeki güç dengelerinde de birtakım değişimler ortaya çıkmıştır. Bankacılık ve finans sektörünün gerek devlet gerekse büyük şirketler karşısında eskiye kıyasla önemli oranda özerklik kazanmış olması da buna işaret etmektedir. Bu değişimin bünyesinde taşıdığı potansiyel tehlike ise bağımsız ve özerk parasal ve mali krizlerin yaşanma olasılığının artmasıdır.³⁶

Yeni dönemin devlet ve sermaye ilişkilerinin içeriğinde meydana getirdiği değişimlere ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Artık ulus-devletlerin sermaye akımlarını, maliye ve para politikalarını denetleme imkânları oldukça daralmıştır. Ulus-devletler bir bakıma finansal disiplin mekanizmalarının kıskacıdadır. Fordist dönemin büyük sermaye ve müdahaleci devlet

---

³⁴ Harvey (n 20) 170-174.

³⁵ Nitekim Akbulut da küresel kapitalizmde finansallaşma düzeyindeki artışın 1970’li yıllarda gerçekleşen aşırı-üretim/eksik tüketim merkezli durgunluktan kaynaklandığını; yani kendiliğinden veya salt parasal dinamiklerden değil, üretimden ve üretime bağlı dinamiklerin farklılaşmasından kaynaklandığını söylemektedir. Bkz. Örsan Ö. Akbulut, ‘Küresel Kapitalizm ve Devlet’ (2013) 28(3) Toplum ve Hekim Dergisi 166.

³⁶ Harvey (n 20) 184-188, 221-223.

arasındaki uyum esnek birikim rejiminde görülmemektedir. Öyle ki, ulus-devlet ve ulus-ötesi sermaye ilişkisinde bir uyumdan ziyade çatışmadan bahsetmek daha doğrudur. Ulus-devletler nazarında bir yandan büyük sermayenin faaliyetlerinin düzenlenmesi, ulusal menfaatler sağlanması bakımından elzemdir. Oysa diğer yandan yine ulusal menfaatleri sağlamak için ulus-ötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve muhtemel sermaye kaçışlarını önlemek için daha çekici bir ortam oluşturmak zorundadır.³⁷ Peki ulus-devletler kapitalizm bağlamındaki önemini tümüyle yitirmiş vaziyette midir? Aşağıda bu soruya tekrar dönülecektir.

B. Dolayımlyıcı Bağ: “Mekân ve Zaman Deneyimi”

Harvey, okumasını inşa ederken mekân ve zaman deneyiminin dolayımlyıcı bağ niteliğine özel bir önem atfetmekte, söz konusu köklü değişimin “zaman-mekân sıkışması” olarak adlandırdığı olguyla ilişkisini kurmaktadır. Geline nokta, artık zaman/devir hızı alabildiğine artarken, bu süreçle eş anlı olarak mekânsal engeller de azalmaktadır. Öyle ki, zaman-mekân sıkışması politik, ekonomik ve kültürel alanlarda sarsıcı bir etki meydana getirmiştir. Bir anlamda yazar söz konusu kavramsallaştırması marifetiyle 20. yüzyıl sonlarında politik, ekonomik ve kültürel alanlarda tezahür eden köklü değişimlerin birbirleriyle ilişkisini bütünsel bir bakışla ele almanın zeminini kurmaktadır. Aşağıda öncelikle zamanın, sonrasında ise mekânın algılanışındaki değişimler ele alınacaktır.

Yukarıda zaman/devir hızının alabildiğine artmış olmasından bahsedilmişti. Gerçekten de özellikle 1973 krizi sonrasında devir hızını artırmak ve Fordist katılığı aşmak kapitalizmin işleyişi açısından merkezî bir öneme sahip olmuştur. Bunu sağlamada yeni organizasyon biçimleri ile teknolojik alandaki yeniliklerin önemli etkisi olacaktır. Artık eskinin Fordist dikey bütünleşmesi değil, dikey ayrışma söz konusudur. Devir süreleri kısalmış ve çalışma temposu da artmıştır. Üretimdeki devir hızı artışı, mübadele ve tüketim bakımından da benzer bir hızlanmayı gerektirmiştir. Moda eskiye nazaran daha hızlı değişirken, bir yandan da bu hızlı moda değişimine ayak uyduracak kültürel dönüşüm gerçekleşmektedir. Fordist modernizmin görece istikrarlı estetiğine karşı post-modern estetikte farklılık, gelip-geçicilik, gösteri, moda ve kültürel biçimlerin metalaşması gibi başlıkların istikrarsızlıkları ön plandadır. Kısacası toplumun düşünme, hissetme ve eyleme formlarında artık post-modern nitelik baskındır. Ortaya çıkan “kullan-at toplumu”nda yalnızca mallar değil, değerler, hayat tarzları ve istikrarlı ilişkiler de kullan-at mantığına tâbi durumdadır. Aynı sürecin farklı alanlardaki uzantıları olarak elektronik bankacılık, kredi kartları, finansal hizmetler ve piyasalarda hızlanmadan da

---

³⁷ Harvey (n 20) 189, 195.

bahsedilebilir. Nitekim hizmet sektöründeki görülen istihdam artışının nedenleri de bu süreçte aranmalıdır.³⁸

Yukarıda zamansal düzleme dair açıklamalar yapıldıktan sonra, şimdi de mekânsal düzlem ele alınacaktır. Gerek uydu iletişim sistemlerindeki gerekse ulaşımdaki gelişmeler mekânsal engellerin aşılmasında kritik öneme sahiptir. Mekânsal engellerin aşılması sayesinde işgücü arzı, kaynaklar, altyapı gibi başlıklar bağlamında küçük farklılıklar kapitalizm açısından çok daha önemli duruma gelmiştir. Esasında bu, işgücünün aleyhine bir gelişmedir. Ulus-devletler yekdiğerleriyle sermaye çekme hedefinde yoğun bir rekabet içerisinde. Bu rekabette öne çıkmak adına emek denetimi, altyapı, vergi politikaları gibi hususlarda sermayenin ilgisini çekecek hamleler yapmaktadırlar. Bir bakıma yaşanan zaman aracılığıyla mekânın yok edilmesidir. Öte yandan mekânsal engellerin aşılmasının mahallin özelliklerini önemli hâle getirme gibi bir sonucu da olmuştur. Mekânsal engellerin aşılmasıyla beraber sermaye mekândaki mahallin farklılıklarına daha duyarlı hâle gelmiştir. Bu sayede bir yandan küresel mekânda sermaye bütünleşirken, bir yandan da parçalanma, güvencesizlik ve gelip geçici eşitsiz gelişmede artış yaşanmaktadır.³⁹

C. Post-Kapitalizm Tartışmaları, Geçişin Teorileştirilmesi ve “Post-Modernliğin Durumu”

Yukarıda tasvir edilmeye çalışılan üretici güçlerde ve toplumsal ilişkilerde meydana gelen köklü yeniden düzenlemeler ve yeniden yapılanmaların kapitalizmin dinamikleri hakkındaki teorik formülasyonlara dahil edilip edilemeyeceği meselesi oldukça netamelidir. Harvey'e göre Düzenleme Okulu geçişlerin mantığını ve mekanizmalarını kavramak bakımından ayrıntılı bir kavrayış sunmamakta; bu boşluğu doldurmak için temellere dönmek ve kapitalizmin temelindeki mantığı ele almak gerekmektedir. Yol, tam da burada Marx'a çıkmaktadır. Yazara göre Marx'ın eşsiz erdemi, genel olarak kapitalizmin bir teorisini inşa etmiş olmasıdır. Bu bağlamda yapılması gereken, Marx'a göre kapitalist bir üretim tarzının değişmez unsur ve ilişkilerinin ne olduğunu tespit edip, mevcut ekonomi-politiği bu bağlamda değerlendirmektir.⁴⁰ Bu bağlamda kapitalizme dair üç temel unsur söz konusudur.

Birincisi, kapitalizmin yüzünün büyümeye dönük olmasıdır. Yani düzenli büyüme oranı, kârı mümkün kılması ve sermaye birikimini sağlamasından ötürü kapitalist bir ekonomi için olmazsa olmaz bir niteliktir. İkincisi, gerçek değerlerde artışın emeğin üretim sürecinde

³⁸ Harvey (n 20) 180, 317-320, 325-326.

³⁹ Harvey (n 20) 180, 317-320, 326-330.

⁴⁰ Harvey (n 20) 197-199.

sömürülmesine dayanmasıdır. Yani büyüme, emeğin meydana getirdiği ile elde ettiği değer arasındaki farka dayanmaktadır. Dolayısıyla emek üzerindeki denetim kapitalizmin devamlılığı için hayati önemde olup; bu da kapitalizmin sermaye ve emek arasındaki sınıf ilişkisi üzerine yükseldiği anlamına gelmektedir. Üçüncüsü, kapitalizmin teknolojik ve organizasyonel bakımdan zorunlu olarak dinamik olmasıdır. Bu, hem kapitalistler arası rekabetten dolayı hem de işgücü piyasaları ve emek üzerinde denetim alanındaki sınıf mücadelesi dinamiğinden dolayıdır. Marx, kapitalist üretim tarzının bahsedilen üç zorunlu koşulunun tutarsız ve çelişik olduğunu; bu sebeple de kapitalizmin dinamiğinin zorunlu olarak krize eğilimli olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda kapitalizmin kriz eğilimleri dönemsel olarak somut gerçeklikte aşırı birikim evrelerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.⁴¹

Harvey, geçişi teorileştirmenin zeminini bu şekilde ortaya koyduktan sonra olgunun değerlendirilmesine geçmektedir. Vardığı sonuç, 1973'ten itibaren kapitalizmin yüzeyinde bütünsel bir değişim yaşandığı ve fakat kapitalist üretim tarzının temel unsur ve ilişkilerinin, kriz eğilimlerinin hâlâ aynı olduğu yönündedir. Ancak bu tespit, esnek üretimin kapitalizmin basitçe biraz süslenmiş bir versiyonu olduğu anlamına gelmemektedir. Zira böyle bir basitleme, kapitalizmi tarih dışı bir biçimde, dinamik olmayan bir üretim tarzı olarak ele almak olur. Oysa dünya tarihinde sürekli bir güç olarak kapitalizm, dünyayı her daim yeni kalıplara sokmaktadır. Dolayısıyla esnek üretim, böyle bir yeni kalıp olarak daha ciddi bir şekilde ele alınmalıdır.⁴²

Harvey, zaman-mekân sıkışması ve farklı alanlarda meydana getirdiği etkilerin birtakım hususiyetler içerdiğini; ancak sadece hususi olana odaklanmanın tarihsel bağlamı ve süreklilik ilişkisini kavramaya engel teşkil edeceğini söylemektedir. Bu bağlamda yazar tarafından post-modern durum, tarihsel maddeci yaklaşımın konusu olabilecek bir dizi durumdan birisi olarak ele alınmaktadır. Yani post-modern olarak nitelendirilen durum, tarihsel bağlamına yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için de kapitalizmin tarihinde mekân ve zaman boyutlarının sermaye dolaşımı ve birikiminin bitmek bilmeyen basıncına tabi kalmasından bahsedilmektedir. Dönemsel aşırı-birikim krizleri zaman ve mekân deneyimini etkilemekte; ortaya çıkan değişimlerin tezahürleri ise estetik ve kültürel pratikte ortaya çıkmaktadır. Yaşanan her aşırı-birikim krizi, mekânsal ve zamansal çözüm arayışını beraberinde getirmekte; bunu da güçlü estetik akımlar izlemektedir. Bu bağlamda yazar, her iki birikim rejimi ve düzenleme tarzları arasındaki karşıt eğilimleri *Fordist modernizm* ve *esnek post-modernizm* şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Bu karşıt eğilimlerin ise bir bütün olarak kapitalizmde iç içe

---

⁴¹ Harvey (n 20) 199-206.

⁴² Harvey (n 20) 213-215.

geçtiğini iddia etmektedir.⁴³ Böylece modernizm ve post-modernizm arasındaki keskin kategorik ayrım ortadan kalkmakta, bunun yerini ise “*bir bütün olarak kapitalizmin içsel ilişkilerindeki sürekli değişim*” almaktadır.⁴⁴

Akbulut da küresel dönemi/küreselleşmeyi kapitalizmin yeni bir aşaması olarak (küresel kapitalizm) değerlendirmektedir. Yani bir taraftan kapitalizmin temel nitelikleri devam etmekte; diğer taraftan da yeni sermaye birikiminin dinamikleri kapsamında belli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Söz konusu temel farklılıklardan birincisi, kapitalist devletin ulus-devlet konumu ve refah devleti olma niteliğinde yaşanan aşınmadır. İkincisi, sermayenin finansallaşma düzeyinin artması, finansal sermayenin üretim-sanayi üzerinde baskın konuma gelmesi⁴⁵ ve finansal sermayeden sağlanan kârların büyüklüğüdür. Öte yandan tartışma konularından birisi, işgücü istihdamının büyük ölçüde hizmet sektörüne kaymasının artı-değerin kaynağı ve niteliğini farklılaştırdığı iddialarıdır. Ancak hizmet sektörü bir ara sektör olup, doğrudan değer yaratamamakta ve sadece değer yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla artı-değer kapitalist üretimin merkezinde olmaya devam etmektedir. Devam eden temel dinamikler bağlamında yazarın saydığı başlıklardan birincisi, artı-değerin sürekliliği için sermayenin genişleyerek yeniden birikmesi kapitalizmin temel dinamiklerinden birisi olup, küresel dönemde de bu temel dinamik korunmakta ve sadece aşama farklılığı yaşanmakta oluşudur. Yani temel karakteristiği artı-değerin üretimi olan kapitalist üretim ve bu üretime dayalı emek hâlâ üretimin ve toplumsal yaşamın merkezidir. Finans, yeni değer yaratamamakta; reel sektörde yaratılan değer yeniden değerlendirilmesini yapmaktadır. Bu bağlamda finansal kapitalizmin farkı ise yeniden değerlendirme yoluyla yaratılan finansal kârların büyüklüğü

⁴³ Aslında karşıtlıklar iki aşamalıdır. Profiller arası karşıtlıklar olduğu gibi profillerin kendi içerisinde de karşıtlıklar söz konusudur. Fordist modernitede güçlü bir toplumsal ve maddi değişim (toplumsal ve ekonomik bir Oluş projesi, toplumsal ilişkilerin dönüşümü, gizemli sanat ve özgünlük, yenilenme ve avangardizm vs.) amaçlanmakta ve bunun için de politik-ekonomik mekanizmasında görece bir istikrara (kitle üretiminde sabit sermaye, istikrarlı ve standartlaşmış pazarlar, sabit bir güç dengesi, bilimsel-teknolojik rasyonalitede sağlam zemin, üst-teoriler vs.) ulaşılmaktadır. Post-modernist esneklik ise Fordist modernitedeki hâkim düzeni sadece tersyüz etmektedir. Bu anlamda post-modernist esneklik politik-ekonomik mekanizmasında sarsıcı bir istikrarsızlıkla (maddi olmayan, hayali sermaye, imgeler, gelip geçicilik, fantezi, rastlantı, işgücü piyasaları ve tüketimde esneklik vs.) boğuşmak durumunda kalırken; bu durumu istikrarlı varlık mahalleri ve karizmatik jeopolitik (Varlığa ve mahale güçlü bağlılık, ontolojiye ilgi, yeni-muhafazakarlığın istikrarlı kurumları vs.) ile telafi etmeye çalışmıştır.

⁴⁴ Harvey (n 20) 341, 361-362, 372-375. Giddens ise kendi zaviyesinden şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “*Henüz, post-modern bir toplumsal evrende yaşamıyoruz; ancak, yine de modern kurumlarca geliştirilenlerden farklı yaşam tarzları ve toplumsal örgütlenme biçimlerini sezer gibi olmaktan fazlasını da görebiliriz.*” Giddens (n 1) 52.

⁴⁵ Nitekim daha önce üretim ve finans arasındaki geleneksel ilişkide, finans dolaşımının bir unsuru olup, üretimin bir türevi ya da yardımcı konumundaydı.

olmaktadır. İkincisi, finansal sermaye üretime aktarılmadığında meydana gelen finansal krizler (dışlama etkisi [*crowding out effect*]) paranın üretimden bağımsız bir değere sahip olmadığının kanıtı olmakta ve küreselleşmenin kapitalizmden farklılaşmak bir yana artı-değere dayalı üretimin varlığını koruduğunu ortaya koymaktadır. Yani özetle, küreselleşme döneminde kapitalizmin sermaye-emek farklılaşması, artı-değerin sürekliliği ve toplumsal ilişkilerin meta üretimi temelinde içeriklenmesi gibi ana nitelikleri hâlâ devam etmektedir.⁴⁶

D. Küresel Kapitalizm ve Devlet İlişkisi

Yukarıda bahsedilen köklü değişim sürecinin kapitalizm ve siyaset (kapitalizmde siyasallık) meselesine yansımalarının tartışılması da oldukça önemlidir. Bir başka ifadeyle, kapitalizmde siyasallığın değişip değişmediği, değiştiyse bunun derecesi ve niteliğinin ne olduğu konusu tartışılmalıdır. Zira -yukarıda da bahsedildiği gibi- sürecin ulus-devletlerin sermaye karşısındaki konumunda önemli geri çekilmeler barındırdığı ortadadır.

Harvey'e göre görünenin aksine madalyonun ters yüzü oldukça farklıdır. Zira devletler, somut durumların baskısı altında daha çok müdahaleci olmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda mali istikrarsızlık ve iç-dış borçluluğun sebep olduğu dev sorunlar, istikrarsız mali piyasalara belirli periyotlarla müdahale edilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Devletin son başvurulacak merci olma rolü eskiye nazaran daha çok önem kazanmıştır. Öte yandan, ulus-devlet güç kaybetmiş olsa da emeğin disiplin altına alınması ve finansal akım ve piyasalara müdahale bakımından hâlâ önemli yetkilere sahiptir ancak mali krizlerden ve uluslararası para disiplininin de etkilenme potansiyeli artmıştır. Kapitalizmin istikrarlı büyümesinin sağlanması için piyasaların işleyişinden kaynaklı başarısızlıkları dengelemek, piyasa gücünün aşırı yoğunlaşmasını engellemek, olası tekel ayrıcalıklarının suistimalini önlemek, savunma, eğitim ve altyapı hizmetlerini sağlamak gibi hususlar çok önemlidir. Bu ise bizi ister istemez devlet düzenlemesi ve müdahalesinin kapitalizmin işleyişindeki ikamesi olmayan önemine götürmektedir.⁴⁷

Akbulut, devletin bir toplumsal ilişkiler formu olarak kapitalist ilişkilerin yeniden üretimini sağladığını; dolayısıyla kapitalist toplumda bir devletten değil, kapitalist bir devletten bahsedebileceğimizi söylemektedir. Sermaye ve devlet arasındaki ilişki “yapısal ve tarihsel bir tamamlayıcılık ilişkisi”dir. Kapitalist devlet, kapitalizme içkin bir somutluk olup; bu somutluk katılmış bir toplumsal ilişkiler formu olarak devletin kapitalizmin içinde konumlandırılması

⁴⁶ Akbulut (n 35) 166-167.

⁴⁷ Harvey (n 20) 144-145, 191-193, 221-222.

anlamına gelmektedir. Yani devlet ve devlete ilişkin süreçler kapitalist ilişkiler bütünü içerisinde yer almaktadır.⁴⁸ Nitekim yazar, genel kanının aksine küreselleşmeyle beraber kapitalizm daha çok bir ulus-devletler dünyası haline geldiğini düşünmektedir. Zira devlet, hem emperyal hem de bağımlı ekonomilerde küresel sermaye için birikimin zorunlu koşullarını sağlamaktadır. Nitekim finansal piyasaların önündeki iç engellerin kaldırılması, özelleştirmeler ve düzenleme dışı bırakılan alanlar ulus-devletler vasıtasıyla sağlanmıştır. Yani ulus-devlet ve sermaye ilişkisinin temel dinamikleri devam etmektedir.⁴⁹ Nitekim Harvey de ulus-devletler para ve maliye politikaları üzerindeki denetimlerini büyük oranda kaybederlerken eşgüdümlü olarak politikanın uluslararasılaşmasının gerçekleşmediğini vurgulamaktadır.⁵⁰ Öte yandan, ulus-devletler işgücü hareketliliğinin denetimi ve toplumsal düzenin sağlanması bakımından küresel kapitalizm ile uyum içerisinde yer almaktadır.⁵¹

Yukarıdaki açıklamalarla beraber, ortada hiçbir değişim yaşanmadığını iddia etmek de kolay olmayacaktır. Akbulut, küresel kapitalizme özgü bazı farklılıkların ulus-devlet yapılanmasını da etkilediğini söylemektedir. Bu anlamda küresel kapitalizmde ulus-devlet, ulusallık ilkesini geliştirmek değil, sermaye akışkanlığını sağlamak ve işgücü hareketliliğini kontrol etmek bakımından konumlanmaktadır. Yani kapitalist devletin siyasal olarak homojen mekan oluşturarak sermaye birikimini kolaylaştırmak ve değer realize olmasının koşullarını oluşturmak rolleri küresel kapitalizmde belli ölçüde aşmıştır. Ve fakat devlet-sermaye ilişkisinin yapısal konumu devam etmektedir. Yazar, refah devleti kapitalizmi aşmasının sona ermesiyle beraber siyasetin biçim değiştirmesinin bir zorunluluk olarak kendini dayattığını belirtmektedir. Bu bağlamda küresel kapitalizm aşamasında siyasal olan dönüşmemiş ve fakat siyasetin formu değişmiştir. Özetle, küresel kapitalizmde ulus-devlet ve küresel sermaye ilişkisi, bağımlı ülkeler bakımından bir uyumluluğa; merkez kapitalist ülkeler bakımından ise ulusal sermayelerin genişletilmesinin tamamlayıcı bir parçası olmaya tekabül etmektedir. Bu dönemde kapitalist devlette ortaya çıkan en temel farklılık devletin ulusal niteliğinin aşılması

---

⁴⁸ Yazarın başka bir metnindeki şu değerlendirmeleri de önemlidir: "...siyasal alan, kapitalizmin tamamlayıcı bir unsuru olarak tarihsel zeminde oluşmuştur. Bu oluşum, farklı tarihsel dönemlerde farklı formlara bürünmüştür. Dolayısıyla, siyasal alan, ekonomik alanın yanında biçimsel olarak ayrılmış ancak yansıma ya da belirlenmiş bir kategori olarak değil, tersine ekonomik alanla içsel bağlantısı olan bir gerçeklik niteliğindedir. Bu yönüyle de kapitalizme özgüdür ve bu niteliği aynı zamanda kapitalizmin özgünlüğünü oluşturur ve yeniden üretir. Kapitalizmde, siyasal alan, modern/ulus-devlet şeklinde somutlaşmıştır. Dolayısıyla, belli tarihsel sınırlılıkları kapsamında olmak üzere, kapitalist toplumda, siyasal alan ile devlet arasında kısmi bir özdeşlik olduğundan söz edilebilir." Örsan Ö. Akbulut, 'Siyaset Biliminin Siyaseti' (2011) 44(4) Amme İdaresi Dergisi 25.

⁴⁹ Akbulut (n 35) 168-169.

⁵⁰ Harvey (n 20) 340.

⁵¹ Akbulut (n 35) 169.

değil; refah devleti niteliğini kaybetmesidir. Refah devleti, “kapitalizmin gelişiminin kendine özgü koşulları içinde oluşan bir kapitalist devlet” şeklinde ele alınmakta olup; küresel kapitalizmde devletin işgücü hareketliliği kontrolü ve toplumsal düzenin sağlanması nitelikleri devam etmekte ancak küresel sermayenin akışkanlığını kolaylaştıran bir form olarak yeniden yapılandırılmaktadır.⁵²

E. Siyasal Olanın Post-Modern Yorumunun Değerlendirilmesi

Bir yandan felsefi/toplumsal düşüncede baskın hâle gelen gelip geçicilik, kolaj, parçalanma gibi hususiyetler bir yandan ise esnek üretim koşulları insanları güvenli liman arayışlarına itmektedir. Bu bağlamda bireysel yahut kolektif kimlik arayışları doğrultusunda bir yönelim meydana gelmekte; mahal ve toplumsal kimlik arasındaki ilişki kuvvetlenmektedir. Oysa -yukarıda da değinildiği üzere- yerel direnişler tarihsel bir dönüşüm gerçekleştirme potansiyelini taşımamaktadır. Hatta bu tip direnişler, akışkan bir kapitalizm ve esnek birikimin dayanağını teşkil edecek parçalanmış zeminin bir parçası durumuna dahi gelebilmektedir. Böyle bir ahvalde Harvey, küresel düzeyde düşünürken yerel düzeyde eylemek gerektiğini vurgulamaktadır.⁵³ Kumar ise şöyle söylemektedir: “*Yerel farklılıkların yeşertilmesi, etnikliğin selamlanması ve tüketici tercihlerinin çok çeşitli egzotik, “otantik” kültür nesnelere ve yaşantıları doğrultusunda kısıktılması, sömürmek için yeni pazar arayışında olan “esnek uluslararası şirketler”e çok makul görünmektedir.*”⁵⁴ Bu girizgahtan sonra aşağıda Wood’un özellikle yeni çoğulculuk ve kimlik politikası bağlamındaki eleştirilerinden bahsedilecektir.

Wood’a göre “kimlik politikası” merkezli yeni çoğulculuk, günümüz toplumunun ayırıcı özelliğinin “*artan bir parçalanmışlık, toplumsal ilişki ve deneyim çeşitlenmesi, yaşam biçimlerinin çoğulluğu ve kişisel kimliklerin çoğalması*” olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu bağlamda bugünkü post-modern dünyada eskinin tüm kesinlik ve evrensellikleri ortadan kalkmaktadır. Yeni siyasallık da bu gerçekliği dikkate almalı ve baskı/egemenlik biçimlerinin çokluğunun farkına varmalı diye düşünülmektedir. Yazar, bu yaklaşım bağlamında sınıfın da diğer kimlikler gibi bir kimlik olarak ele alınmasının oldukça sorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Zira kültürel, cinsel vs. farklılıkların teşvik edilmesinin aksine sınıf farklılıklarının teşvik edilmesi nasıl demokratik olarak adlandırılabilir? Öte yandan eşitsizlikler yoksa zaten sınıf da olmayacaktır. Dolayısıyla aralarında niteliksel bir fark vardır. Sınıfsal eşitlik cinsel ya da ırksal eşitliğe kıyasla farklı koşullar gerektirmektedir. Sınıf

⁵² Akbulut (n 48) 24; Akbulut (35) 169-170.

⁵³ Harvey (n 20) 337-338.

⁵⁴ Kumar (n 5) 75.

eşitsizliğinin ortadan kalkması kapitalizmin de sonu anlamına gelmekle beraber aynı şeyi diğer eşitsizlikler için söylemek mümkün değildir. Ek olarak, cinsel ve ırksal eşitsizlik kapitalizmle uyum içerisinde olabilecektir. Zira kapitalizm tüm toplumsal ilişkileri kendi şartlarına tabi kılmakta olup; kendisinin sebep olmadığı eşitsizliklerle beraber yaşayabilmektedir. Hatta bunları sınıfsal sömürü adına güçlendirebilmektedir.⁵⁵

Wood, diğer baskı çeşitlerinin varlığını inkar etmemekle beraber sınıf sömürsünün tarihsel olarak farklı bir statüye, kapitalizmin kalbinde daha stratejik bir konuma sahip olduğunu söylemektedir. Zira kapitalizm, her şeyin üzerindeki sınıf sömürsü tarafından oluşturulan, tüm kimlikleri ve toplumsal ilişkileri biçimlendiren bir bütünlüğe sahip bir toplumsal sistemdir. Toplumsal hayatta kapitalistlerin doğrudan kontrolünde olmayan alanlar dahi piyasa zorunluluklarına tabidir. Kapitalist toplumlarda piyasa mantığı tarafından belirlenmeyen neredeyse hiçbir yaşam alanı kalmamıştır. Post-modern yaklaşımlarda kapitalizmin toplumsal ilişkileri kimlikler ve farklılıklar çoğulluğunda eritilmektedir. Yüzeyle tüketim toplumunun sağladığı yaşam tarzları çeşitliliği söz konusuysen; alttaki sistemsel birlik daha derin ve küresel bir homojenliği dayatmaktadır. Kapitalizm, toplumsal hayatı tüm boyutlarıyla metalaştırmakta ve emek, boş zaman, kaynaklar, üretim biçimleri ya da tüketimin kullanılma biçimini belirleyerek piyasanın soyut zorunluluklarına tabi kılmaktadır. Dolayısıyla bağımsızlık, seçme özgürlüğü ve demokratik yönetim gibi özlemler havada kalmaktadır. Bir diğer ifadeyle sivil özgürlükler ve devlet baskısına odaklanmak sivil toplumun sömürücü ilişkilerini gizleme/bulanıklaştırmaya sebep olmaktadır. Olması gereken çoğulculuk tasavvuru ise “*kapitalizmin sistemsel birliğini kavrayan ve kapitalizmi oluşturan temel ilişkileri diğer eşitsizlik ve baskılardan ayırt edebilen bir çoğulculuk*”tur.⁵⁶

Post-modernizm, yeni bir siyasal olan önermektedir. Bu bağlamda yeni bir siyaset projesine temel oluşturmakta, siyasetin temel örgütleri veya öznelerinin yeniden tanımlanmasını öngörmektedir. Ancak bu siyasalın olan ile ilişkisinin nasıl kurulduğu tartışma konusu yapılmamıştır. Akbulut, küresel dönemin siyasetinin niteliğini tespit etmenin pek de kolay olmadığını söylemektedir. Bu zorluğun en önemli sebebi ise “*bu siyasetin nesnel koşullar kapsamındaki konumu*” ve “*bu siyaseti inşa etmeye dönük önerilerin öznel niteliği*”nin “*şizofrenik düzeyde*” birbirine karıştırılmış olmasıdır. Literatürde “*geleneksel siyasal*” incelemenin yurttaş-devlet arasındaki ilişkilere odaklanması ve kadınlar, etnik azınlıklar gibi belli grupları dışlamasından ötürü mevcut siyasetin yetersiz olduğu eleştirileri yapılmaktadır.

⁵⁵ Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı* (Şahin Artan, 2.bs, Yordam Kitap 2016) 295-298.

⁵⁶ Wood (n 55) 300-303, 321.

Bununla beraber kadın veya etnik azınlıkların dışlanmasının neden bu zamanlarda gündeme geldiği, gündeme gelmesinin koşulları gibi sorular sorulmamaktadır.⁵⁷

SONUÇ

1970’li yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerde köklü değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimin sebep ve sonuçlarının neler olduğu, ne derece köklü olduğu, hangi alanlara sirayet ettiği gibi hususlarda ise sosyal bilimler literatüründe önemli tartışmalar yapılmıştır. Lyotard ve Harvey’in bu değişimi anlamlandırmaya çalışan isimlerdendir. Söz konusu iki yazar, değişimi anlamlandırma yönünde iki farklı yaklaşımın örneklikleri olarak kabul edilebilir.

Lyotard, 1970’li yıllarda iyice açığa çıkan değişimlerle beraber artık eski açıklama çerçeveleriyle/yöntemlerle/lenslerle toplumu kavramanın mümkün olmadığını iddia etmektedir. Zira gelişmiş toplumlarda bilginin statüsü değişmiş; büyük anlatıların meşruluğu kaybolmuştur. Yazara göre toplum çeşitli, heterojen dil oyunlarından oluşmakta olup; iktidar mahalli de bu bağlamda tanımlanmalıdır. Bilgiyi temel üretim gücü olarak gördüğü için bilgiye erişimi herkes için eşit derecede mümkün kılacak bir zemin sağlandığı ve farklılıklar, *paralojik* söylemler önlenmediği takdirde adalet de sağlanmış olacaktır. Bununla beraber, dili aşırı ölçüde merkezsizleştirdiği; farklı seslerin otantikliğine yaptığı vurgunun evrensel iktidar kaynaklarına ulaşmayı engellediği; bilgi-teknolojilerindeki yeniliklerin büyümesine kendisini fazla kaptırdığı; “radikal” reform önerisinin çocukça olduğu ve kapitalist üretim ilişkilerinden doğan eşitsiz ilişkiyi bulanıklaştırdığı gibi sebeplerle eleştirilmektedir.

Harvey ise söz konusu değişim sürecini kültürel ve politik-ekonomik alandaki tezahürleri üzerinden tasvir edip, bu alanlar arasındaki bağlantıyı dolayımlyıcı bağ olarak zaman-mekan sıkışması kavramsallaştırması üzerinden serimlemektedir. Postmodernliğin durumu kültürel alanda post-modernizm ve politik-ekonomik alanda bir birikim rejimi olarak esnek birikim modeli bağlamında ele alınmaktadır. Konu bağlamında temel meselelerden bir

---

⁵⁷ Akbulut (n 48) 22. Akbulut başka bir metninde ise modern ve post-modern siyasetin benzerliklerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda yazar, yönetmenin artığa el koymaya bağlı olarak ortaya çıkan siyasal bir ilişki olduğunu; kapitalist-modern toplumda artığa el koyma ilişkisinin doğrudan doğruya siyasal alanda ortaya çıkmadığını ve fakat siyasal alanda yöneten-yönetilen ilişkisi kapsamında yeniden üretildiğini vurgulamaktadır. Bahsedilen yeniden üretim süreci modern siyasette yurttaş merkezli olarak; post-modern siyasette ise farklı söylemsel içerikte gerçekleştirilmektedir. Yani hem modern hem de post-modern siyaset artığa el koyma ve üretim ilişkilerinin siyasallığını meşru kabul etmemeleri ve dolayısıyla kapitalist iktidar ilişkilerine uzaklıkları bakımından benzerdir. Diğer bir ifadeyle yönetme üretim temeline dayalı ve siyasal bir ilişki olup; kapitalizmin siyasal hallerinden biri olarak ele alınmaktadır. Bkz. Örsan Ö. Akbulut, ‘Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri’ (2012) 7(17) Memleket Siyaset Yönetim Dergisi 196-197.

tanesi, söz konusu değişimlerin bir post-kapitalizm evresine tekabül edip etmediğidir. Harvey'in görüşü, önemli değişimler olmakla beraber, kapitalist üretim ilişkilerinin varlığını hâlâ devam ettiriyor olduğu yönündedir. Bir diğer temel mesele de kapitalizmde siyasallık konusu hakkındadır. Özellikle küresel kapitalizm evresinde zamanın/devir hızının artması ve mekânsal engellerin kalkması karşısında ulus-devletlerin artı-değerin temellükü sürecinde oynadığı rolün sonlanıp sonlanmadığı tartışması son derece önemlidir. Burada da varılan sonuç, kapitalizmde siyasallığın birtakım değişikliklere uğramakla beraber maddi temelini hâlâ devam ettirdiği yönündedir.

Son olarak, *olanın* tespiti ile *olması gerekene* dair görüşler arasındaki ayrım sarih bir biçimde yapılmak zorundadır. Harvey, *olanın* (post-modernite) fotoğrafını çekmekle beraber, *olması gerekenin* ne olduğu konusunda Lyotard'dan farklı düşünmektedir. Lyotard'ın aksine, o, bir "post-modernist" değildir.

KAYNAKÇA

Akbulut ÖÖ, 'Siyaset Biliminin Siyaseti' (2011) 44(4) Amme İdaresi Dergisi 1-32.

Akbulut ÖÖ, 'Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri' (2012) 7(17) Memleket Siyaset Yönetim Dergisi 178-199.

Akbulut ÖÖ, 'Küresel Kapitalizm ve Devlet' (2013) 28(3) Toplum ve Hekim Dergisi 165-171.

Bauman Z, *Yasa Koyucular ile Yorumcular* (Kemal Atakay, 4.bs, Metis Yayınları 2017).

Berman M, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* (Ümit Altuğ/Bülent Peker, 17.bs, İletişim Yayınları 2014).

Evre B, 'Bir Düşünüş Biçimi Olarak Postmodernizm ve Temel Parametreleri' (2007) 07 (13) Akdeniz İİBF Dergisi 1-23.

Giddens A, *Modernliğin Sonuçları* (Ersin Kuşdil, 1.bs, Ayrıntı Yayınları 1994).

Harvey D, *Postmodernliğin Durumu* (Sungur Savran, 7.bs, Metis Yayınları 2014).

Kumar K, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma* (Mehmet Küçük, 4.bs, Dost Kitabevi Yayınları 2013).

Lyotard JF, 'Postmodern Nedir Sorusuna Cevap', *Postmodernizm içinde*, N. Zeka (Ed.) (Kıyı Yayınları 1994) 45-58.

Lyotard JF, *Postmodern Durum* (İsmet Birkan, 3.bs, BilgeSu Yayıncılık 2019).

Richter R, *Sosyolojik Paradigmalar* (Necmettin Doğan, 3.bs, Küre Yayınları 2017).

Sarıbay AY, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm* (1.bs, İletişim Yayınları 1994).

Wood EM, *Kapitalizmin Kökeni* (A. Cevdet Aşkın, 1.bs, Epos Yayınları 2003).

Wood EM, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı* (Şahin Artan, 2.bs, Yordam Kitap 2016).